

Osmanlı Bilimi Araştırmaları Studies in Ottoman Science

Başvuru | Submitted 21.10.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 30.11.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 25.01.2026
Kabul | Accepted 27.01.2026

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

'Alī Bin 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūqāt': İlk Osmanlı Coğrafya Eseri Üzerine Bazı Gözlemler

Some Observations on the first Ottoman Geographical Work: 'Ali B. 'Abdurrahmān's 'Ajāibu'l-Maḥlūqāt

Feray Coşkun ¹

¹ Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye

Öz

Bu makale, bilinen en erken Osmanlı coğrafi ve kozmografik eseri olan ve 'Alī b. 'Abdurrahmān tarafından muhtemelen on dördüncü yüzyılın sonları ile on beşinci yüzyılın ortaları arasında kaleme alınan 'Acāibü'l-Maḥlūqāt'ın ilk bölümlerini incelemektedir. Eser, on yedinci yüzyıla tarihlenen tek bir yazma nüsha hâlinde günümüze ulaşmış olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Bu bölümlerin yapısal ve tematik düzenlenişine odaklanan çalışma, metni on üçüncü yüzyılda kaleme alınmış olan Qazvini'nin 'Acāibü'l-Maḥlūqāt'ı ile ilişkisine dair bazı gözlemlerde bulunmaktadır. Yazma nüshaya genel bir bakış sunan ve ilk bölümlerinin temel meselelerini—kozmoğoni, göklerin yapısı, dünyanın düzeni ile takvimler, aylar, haftanın günleri ve mevsimler aracılığıyla zamanın tasnifi gibi konuları—öne çıkaran bu çalışma, Osmanlı bağlamında orta çağ kozmografik bilgisinin aktarımı, uyarlanması ve sürekliliğine dair güncel tartışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Abstract

This article examines the initial chapters of the earliest known Ottoman geographical and cosmographical work, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, composed by 'Alī b. 'Abdurrahmān between the late fourteenth and mid-fifteenth centuries and preserved in a single seventeenth-century manuscript. Focusing on the structure and thematic organization of these chapters, the study situates the work in relation to Qazvini's thirteenth-century 'Ajāib al-Maḥlūqāt. By providing an overview of the manuscript and highlighting the main concerns of the chapters—such as cosmogenesis, the structure of the heavens, the ordering of the world, and the organization of time through calendars, months, days of the week, and seasons—the article contributes to current discussions on the transmission, adaptation, and continuity of medieval cosmographical knowledge within the Ottoman context.

Anahtar Kelimeler

Acāibü'l-Maḥlūqāt · Ali b. Abdurrahman · Kazvini · kozmografya · Osmanlı coğrafya literatürü

Keywords

Ajaib al-Maḥlūqāt · Ali b. Abdurrahman · Qazvini · cosmography · Ottoman geographical literature

Yazar Notu

Makalenin yazım sürecinde fikirleriyle bana destek veren Gülfem Alıcı, Berna Zengin Arslan, Gaye Danişan, Uğur Köroğlu, Nisanur Öztürk, Hüseyin Cahit Sarıkaya, Mehmet Ali Tarım ve Yunus Uğur'a teşekkür ederim. Ayrıca derginin editöryal ekibine, metni yorumları ve eleştirileriyle zenginleştiren iki anonim hakeme de teşekkürü borç bilirim.

“ Atif | Citation: Coşkun, Feray. "Some Observations on the first Ottoman Geographical Work: 'Ali B. 'Abdurrahmān's 'Ajāibu'l-Maḥlūqāt". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları—Studies in Ottoman Science* 27, 1 (2026): 105-129. <https://doi.org/10.26650/oba.1808443>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Coşkun, F.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Feray Coşkun feray.coskun@ozyegin.edu.tr

Extended Summary

This article examines the initial chapters of the earliest known Ottoman geographical and cosmographical work, *‘Acāibü’l-Maḥlūqāt*, composed by ‘Alī b. ‘Abdurrahmān between the late fourteenth and mid-fifteenth centuries. The work survives in a single manuscript, preserved in the Istanbul University Library of Rare Manuscripts (TY 524) and dated to the late seventeenth century (A.H. 1099). Based on a close examination of this manuscript, the article focuses on the structure and thematic organization of the early chapters and situates the text in relation to Qazwīnī’s thirteenth-century *‘Ajāib al-Maḥlūqāt*, one of the most influential medieval cosmographical works. By analyzing this relationship, the study sheds light on how Ottoman authors engaged with, adapted, and selectively transmitted the cosmographical knowledge of earlier Islamic scholarship.

Qazwīnī’s work presents a hierarchical vision of the cosmos, structured around the supralunar and sublunar realms, and encompasses a wide range of celestial and terrestrial phenomena, with particular emphasis on wonders and oddities (*‘ajāib wa gharāib*). While ‘Alī b. ‘Abdurrahmān does not identify his work as a translation of Qazwīnī, the early chapters of *‘Acāibü’l-Maḥlūqāt* clearly engage with a cosmographical framework associated with Qazwīnī, drawing on his organizational principles and thematic categories.

The article demonstrates that the early chapters address key cosmographical themes shared with Qazwīnī’s text, including cosmogenesis, the structure and layers of the heavens, the ordering of the world, and the relationship between the supralunar and sublunar realms. These chapters also devote considerable attention to the organization of time, incorporating discussions of calendars, months, days of the week, and the seasons. In addressing these topics, ‘Alī b. ‘Abdurrahmān draws on authorities familiar from earlier cosmographical literature, yet the content of his work does not entirely overlap with that of Qazwīnī, as represented in the earliest comprehensive Arabic copy of *‘Ajāib al-Maḥlūqāt* preserved in the Bavarian State Library in Munich, nor with Hermann Ethé’s nineteenth-century German translation. In other words, although ‘Alī b. ‘Abdurrahmān drew upon Qazwīnī, his work cannot be regarded as a direct or full translation.

Comparison with the comprehensive Arabic manuscript in Munich and Ethé’s German translation shows significant correspondences in structure and content. Nevertheless, as in many manuscripts of Qazwīnī’s work, sections on animals, plants, minerals, and other subjects are absent from the only extant manuscript of ‘Alī b. ‘Abdurrahmān’s text. Broadly speaking, it may be described as a shorter and more narrowly focused cosmographical work, occasionally including statements that indicate disagreement with some of Qazwīnī’s views. The text also makes brief mention of Ottoman cities such as Bursa and Edirne; however, these references are sparse, do not clearly indicate the author’s firsthand experience, and do not allow for a precise dating of the work.

The text presents the creation of the universe in six days, in accordance with both the Genesis narrative and the Qur’an, while rejecting the notion that God rested on the seventh day, emphasizing His omnipotence and self-sufficiency. Regarding the equilibrium of the earth, the work describes a scheme in which an angel, a giant ox, and a fish carry the world, portraying this order as the result of a gradual process aimed at restoring balance. Throughout this narrative, God is depicted as an omnipotent power who intervenes whenever disorder arises and restores harmony. The text also explains supralunar phenomena in connection with the sublunar world, illustrating the relationship between the two through various examples. Accordingly, the movement of the heavens, the motions of the constellations and stars, and the temporal divisions of days and months are understood to exert a direct influence on human life. This information implies that individuals can maximize benefit—or at least avoid harm—by aligning their activities with the natural cycles of the universe.

Furthermore, anecdotes concerning religious figures, recounted in the discussion of months and days, serve a dual function: establishing historical memory for the reader and offering a perspective on the cosmic and cyclical nature of time. Perhaps the most striking aspect of this work for a twenty-first-century reader is that many elements, which today might be regarded as supernatural, or irrational, are presented together with topics, perspectives, and explanations through which they can be considered within a scientific framework. It is also evident that many of the narratives describing the universe carry religious and moral significance, demonstrating the intertwined intellectual, theological, and ethical dimensions of medieval cosmographical knowledge.

By providing an overview of the manuscript and a focused analysis of the themes and structure of its initial chapters, this article contributes to ongoing discussions on the transmission, adaptation, and continuity of medieval

cosmographical knowledge within the Ottoman context. It emphasizes the significance of 'Alī b. 'Abdurrahmān's 'Acāibü'l-Mahlūkāt as a text deserving closer scholarly attention, not only for its selective engagement with Qazvīnī but also for its role in shaping an Ottoman cosmographical perspective that bridges earlier Islamic scholarship with the intellectual milieu of the late medieval and early modern Ottoman periods.

GİRİŞ

Osmanlı coğrafya literatürüne kaynaklık eden eserlere bakıldığında 'Acāibü'l-Mahlūkāt başlığını taşıyan eserlerin azımsanmayacak sayıda olduğu görülür. Bu çalışmaların bir kısmı aynı isimle kaleme alınmış Arapça ve Farsça kozmografyaların tercümelerinden veya onları kaynak olarak kullanan Türkçe eserlerden oluşur. Arapça ve Farsça kozmografya örnekleri arasında en başta Muḥammed b. Maḥmūd b. Aḥmed et-Ṭūsī (ö. 12. yüzyıl)*¹ ve Zekeriyā b. Muḥammed b. Maḥmūd el-Ḳazvīnī'nin (ö. 1283)² aynı başlığı taşıyan 'Acāibü'l-Mahlūkāt ve Ğarāibü'l-Mevcūdāt adlı eserleri gelir. Özellikle Ḳazvīnī'nin eseri İslam dünyasında benzerlerine göre daha fazla ilgi görmüştür. Eser her ne kadar Syrinx von Hees tarafından bir doğa tarihi ansiklopedisi olarak tanımlansa da³ akademik literatürde daha çok kozmografya tarzında yazılan eserler arasında değerlendirilmiştir.⁴

Her iki 'Acāibü'l-Mahlūkāt ve Ğarāibü'l-Mevcūdāt da belli bir düzen içerisinde yaratılmış bir evren imgesi sunarken birçok farklı gelenekten tarihî, dinî, coğrafi, efsanevi, kültürel ve bilimsel unsurları ilgi uyandıran bir şekilde sentezlemiş, zaman zaman da görselleştirmiştir. Bu eserlerin muhtelif nüshaları ve Türkçe çevirileri Osmanlı okuryazar çevrelerinde dolaşımında olup birçok esere kaynaklık etmiştir.⁵

* Makalenin ana metninde Taberî, Mesudî, Hz. Muhammed, Kıramen Kâtibin gibi Türkçeye yerleşmiş eser veya kişi adları transkribe edilmezken yaygın olarak bilinmeyen kişi ve eser adları transkribe edilmiştir. Makalenin odak noktasındaki yazma eserden (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 524) yapılan her alıntı, orijinal Osmanlıca metin baz alınarak yapılmıştır. Eserin 1-140. varaklarını transkribe eden ve aşağıda künyeleri verilen yüksek lisans tezlerinden doğrudan alıntı yapılmamasının temel nedeni bu tezlerde bazı okuma hatalarının bulunmasıdır. Basılmış birincil ve ikinci kaynakların transkripsiyonu ise okuyucunun daha kolay erişebilmesi adına baskı veya kütüphane kataloglarındaki hâline uygun olarak verilmiştir.

¹ Selmānî olarak da bilinen Ṭūsī, eserini Farsça olarak kaleme almış ve Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Arslan'a (s. 1175-1194) sunmuştur. Eserin neşri için bkz. Muḥammad b. Maḥmūd b. Aḥmad-e Ṭūsī, 'Acā'ibü'l-Mahlūkāt ve Ğarā'ibü'l-Mevcūdāt, haz. Menuçehr Sotüde (Tehrân: Şirket-e Entesārât-e 'Elmî ve Farhangî, 2003). Ṭūsī'nin eseri ile ilgili ayrıca bkz. Bernd Radtke, "Die älteste islamische Kosmographie: Muḥammad Ṭūsī's 'Āġā'ib ul-mahlūkāt," *Der Islam* 64 (1987), 278-288.

² Son Abbasi halifesi el-Musta'şım (s. 1242-1258) döneminde Vasit kadısı olarak görev yapan Ḳazvīnī, Moğolların 1258'de Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından kendini ilmi çalışmalara adanmıştır. İlhanlı valisi 'Alâeddin 'Atâ Melik Cüveynî'ye (ö. 1283) sunduğu 'Acāibü'l-Mahlūkāt'ın yanı sıra 'Āşārü'l-Bilād ve Aḥbārü'l-İbād adlı coğrafya eserleriyle de tanınmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat İzgi, "Ḳazvīnī, Zekeriyā b. Muḥammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 160. Yazar ve eserine odaklanan çalışmalar için bkz. Syrinx von Hees, *Enzyklopädie als Spiegel des Weltbildes: Qazvīnīs Wunder der Schöpfung -eine Naturkunde des 13. Jahrhunderts* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2002); Travis Zadeh, *Wonders and Rarities: The Marvelous Book that Traveled the World and Mapped the Cosmos* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2023). Ayrıca hem Ṭūsī'nin hem de Ḳazvīnī'nin kozmografyalarından bahseden ufuk açıcı iki çalışma için bkz. Persis Berlekamp, *Wonder, Image and Cosmos in Medieval Islam* (New Haven ve Londra: Yale University, 2011); Bilha Moor, *Illustrated Ottoman Cosmographies, c. 1550-1700* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2025).

³ Syrinx von Hees, "Al-Qazvīnī's 'Ajāib al-mahlūkāt: An Encyclopedia of Natural History?," *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World* içinde, haz. Gerhard Endress (Leiden ve Boston: Brill, 2006), 171-186.

⁴ Örneğin Ḳazvīnī ve eseri üzerine yakın bir zamanda kitabı basılan Travis Zadeh esere ansiklopedi denilebileceğini ima etse de eser için daha çok kozmografya terimini kullanmıştır. Kozmografyanın coğrafya ve astronomiyle olan ilişkisi ve onların sınırlarının ötesine uzanan kapsamıyla ilgili ufuk açıcı bir makale için bkz. Nazan Karakaş Özü, "Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim: Kozmografya, Astronomi ve Coğrafya," *Dört Öge* 16 (2019), 113-137.

⁵ Eserin Türkiye'deki yazma eserler kütüphanelerinde Arapça ve Farsça yaklaşık 75 nüshası bulunmaktadır. Ayrıca yurtdışındaki birçok kütüphanede çeşitli nüshaları vardır. Osmanlı coğrafya literatüründeki önde gelen 'Acāibü'l-Mahlūkāt başlıklı eserler hakkında genel bilgi için bkz. Günay Kut, "Türk Edebiyatında Acāibü'l-Mahlūkāt Tercüme Üzerine," *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler II: Türk Edebiyatı* içinde c.1 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 183-193; Günay Kut, "Acāibü'l-Mahlūkāt," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 315-317; Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2000), 1: xxxv-xxxvi; Günay Kut, 'Acāibü'l-Mahlūkāt ve Ğarāibü'l-Mevcūdāt (İnceleme-Tıpkıbasım), *Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuri Arslan Koleksiyonu No.128'deki Nüshanın Tıpkıbasımı*'na giriş, haz. Günay Kut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012), 9-16; Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İş Başında: Katib Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası* (Almanca orijinal adı: *Ein osmanischer Geograph bei der Arbeit: Entstehung und Gedankenwelt von Katib Çelebis Ğihannüma*), çev. Hilal Görgün (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 102-108; Feray Coşkun, "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve Acāibü'l-Mahlūkāt Janrı," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 33, no. 17 (2019), 269-286.

Her iki eser de içeriklerinde 'acāib ve ğarāib olarak adlandırılan evrendeki şaşırtıcı ve nadir rastlanan varlık ve durumlardan sıkça bahsetmiştir. Adı geçen eserlerin içeriğinde yer alan ve günümüzde gerçekdışı olarak nitelendirilebilecek bazı unsurların varlığı bu eserlerin bilimsellikten uzak ve mitsel öğelerle bezenmiş izlenimini uyandırır da Syrinx von Hees, 'acāib ve ğarāib kapsamındaki olgu ve öğelerin birçoğunun gerçeklikle örtüştüğünün altını çizmiştir.⁶ Üstelik söz konusu metinler yalnızca şaşırtıcı ve nadir görülen olaylara odaklanmakla kalmaz aynı zamanda evrenin işleyişi, temel prensipleri, doğadaki biyoçeşitlilik hakkında bilgi verir ve çeşitli çıkarımlarda bulunur. Örneğin evrenin kökeni, Ay'ın evreleri, Güneş ve Ay tutulmaları, yıldızların konumu, deprem ve medcezir gibi doğa olaylarına ilişkin çeşitli görüşler ortaya koyar.

Bu kozmografik çalışmaların genel olarak makrokozmosun mikrokozmosa ve ilâhi olanın maddi olana etkisini tasvir eden kapsamlı bir tablo sunduğu söylenebilir. Eserler teoloji, coğrafya, tarih, felsefe, botanik, zooloji, fizik ve jeoloji gibi pek çok alana ait konuları kendine özgü bir dokuda bir araya getirerek genel bir evren tasviri çizer. Bilim, düşünce ve inanç tarihi kapsamına giren pek çok konuyu birbiriyle ilişkili biçimde ele alması nedeniyle bazı araştırmacılar bu metinler üzerine yapılacak çalışmaların, onların dolaşımında olduğu okuryazar çevrelerin dünya görüşünün anlaşılmasına katkı sağlayacağını belirtmektedirler.⁷

Bu çalışmada, literatürde ilk Osmanlı coğrafya eseri ve Kazvî'nin kozmografyasının ilk tercümesi olarak bilinen 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Mahlūkāt'ı tanıtılacak ve eserin müellif nüshasının hangi tarih aralığında yazılmış olabileceğine dair akademik görüşler ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Ayrıca müellifin olağanüstü mistik yolculuğunu anlatan ifadelerine dair bazı tespitlerde bulunulacaktır. Daha sonra 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Mahlūkāt'ının içeriğiyle Kazvî'nin kozmografyası arasındaki en temel farklardan bahsedilerek, 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserinin Ay üstü âlem ve zaman ile ilgili konuları ele aldığı takvimler, günler, mevsimlerle ilgili ilk bölümlerine odaklanılacaktır. Bu bölümlerde yer alan bazı konu ve temaların kadim köklerine ve kültürlerarası bağlantılarına işaret edilerek kozmografyaların Osmanlı dünyasındaki okuyucuları için nasıl bir evren betimlemesi sunmuş olabileceğine dair bazı tespitlerde bulunulacaktır.

'Alī b. 'Abdurrahmān ve 'Acāibü'l-Mahlūkāt'a Dair Genel Bilgiler

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Mahlūkāt'ı literatürde ilk Osmanlı coğrafya eseri, Kazvî'nin eserinin ilk Türkçe tercümesi veya ilk Türkçe yazılmış 'Acāibü'l-Mahlūkāt olarak tanıtılmıştır.⁸ Maalesef eserin müellif nüshası günümüze ulaşmamış olup elimizde on yedinci yüzyıla ait tek bir nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda (No. 524) kayıtlıdır. Eser 176 varak olup hattı nesihtir. Boyutları 22x15 (6x13) cm'dir. Sayfa başına satır sayısı ise 15'tir.⁹ Eserde herhangi bir görsel bulunmamaktadır.

Elimizdeki bu tek nüshanın kapak sayfasının (1a) solunda eserin daha önce kayıtlı olduğu kütüphane numarası (2307 Edebiyat Kütüphanesi) ile hemen yanında eserin maliklerinden birini belirten "Ahmed bin

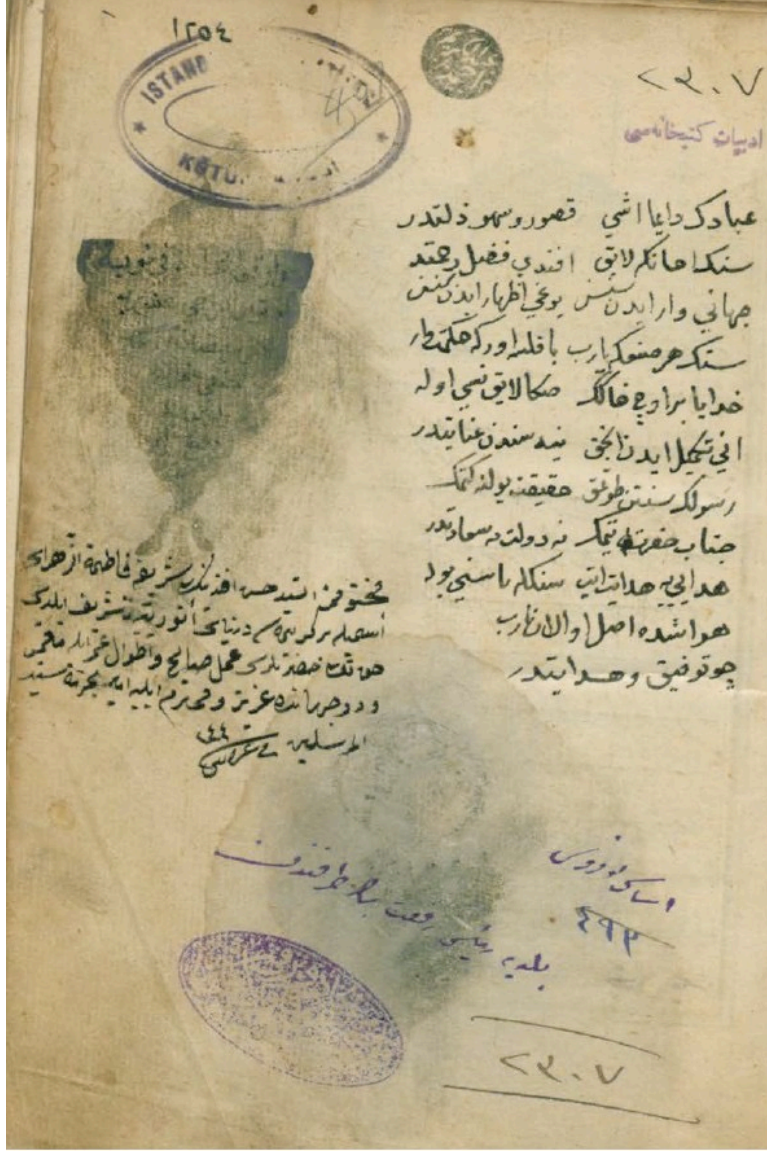
⁶ Bu konuda Syrinx von Hees'in bu eserlerin Müslüman Arap bilim dünyası dekadansının temsilcileri olarak görülmesine yönelik eleştirileri dikkate değerdir. Bkz. Syrinx von Hees, "The Astonishing: A Critique and Re-reading of 'Ağā'ib Literature," *Middle Eastern Literatures* 8, no. 2 (2005), 101-121.

⁷ Bu konuda yukarıda bahsi geçen Von Hees, Berlekamp, Zadeh, Kut gibi araştırmacıların eserlerinin yanı sıra şu çalışmalar da incelenebilir: Gottfried Hagen, "Some Considerations on the Study of Ottoman Geographical Writing," *Archivum Ottomanicum* 18 (2000), 183-193; Hagen, "Afterword: Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century," *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi* içinde, haz. Robert Dankoff (Leiden: Brill, 2006), 215-256. Ayrıca bkz. Karakaş Özur, "Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim," 134; Osman Süreyya Kocabaş, "Premodern Ottoman Perspectives on Natural Phenomena," *Routledge Handbook on the Sciences in Islamicate Societies* içinde, haz. Sonja Brentjes (London ve New York: Routledge, 2022), 652.

⁸ Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acāibü'l-Mahlūkāt Tercüme Üzerine," 184-186; Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1959), 4, 7; Kut, "Acāibü'l-Mahlūkāt," 315; Kut, "Acāibü'l-Mahlūkāt ve Ğarāibü'l-Mevcūdāt (İnceleme-Tıpkıbasım)'a giriş," 12-13; İhsanoğlu vd., *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, 1:3; Ramazan Şeşen, "Osmanlılar'da Coğrafya," *Osmanlı* 8 içinde, haz. Güler Eren (Ankara: Semih Ofset, 1999), 321; Osman Gümüşçü, "Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi," *Osmanlı* 8 içinde, 337; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2 (2004), 164; İlhami Daniş, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17 (2019), 13; Coşkun, "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve Acāibü'l-Mahlūkāt Janrı," 278.

⁹ İhsanoğlu vd., *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, 1: 3.

'Abdülkerīm" yazan bir mühür vardır. Sağ altta müstensihe ait olmayan bir el yazısı ile Celvetiyye tarikatının kurucusu 'Azīz Maḥmūd Hüdāī (ö. 1628)'nin Allah'ı öven bir şiiri yer almakta, soldaki üçgen içindeki yazı ise silikleştiği için okunamamaktadır. Onun altında ise nüshanın sahiplerinden biri olduğu varsayılabilecek Seyyid Ḥasan Efendi'nin Fātımatü'z-Zehrā ismiyle bir kızı olduğunu belirttiği ve ona hayır dua ettiğine dair H. [1] 244 (M. 1829/1830) tarihli bir not bulunmaktadır. En alt satırda ise "Esāsī numerosu 494" ve "Belediye Reisi Refet Bey tarafından" yazılı iki not ve okunamayan bir mühür vardır. [Resim 1.]

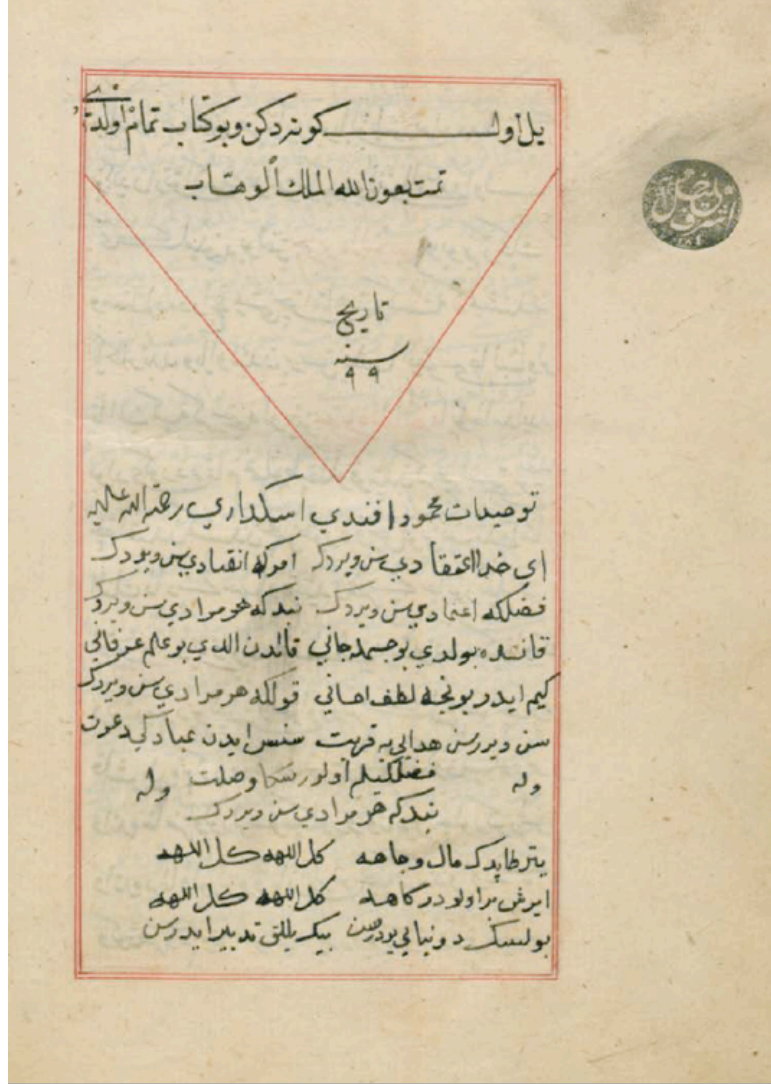
Görsel 1. Eserin kapak sayfasında kütüphane ve temellük kayıtlarına ışık tutabilecek notlar ve mühürler ile 'Azīz Maḥmūd Hüdāī'ye ait bir şiir bulunmaktadır. 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T524, kopyalanma tarihi H. 1099 (M. 1687/1688), 1a.

Maalesef eserin hatimesinde (174b) müstensihe dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yazmanın istinsah tarihine yönelik hatimede yer alan "... yıl olsa güne değin ve bu kitāb tamām oldı temmet bī-'avnī'l-lāhī'l-melīkī'l-vehhāb tāriḫ sene 99" ibaresinden H. 1099'a (M. 1687/1688) işaret ettiği düşünülmüştür.¹⁰

¹⁰ İhsanoğlu v.d., *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, 1:3; Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, 7; Osman Göl, "Alī bin Abdurrahman, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt (1.-35. Varak)," (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008), 5.

Hatimenin hemen sağında ise fark edileceği üzere başka bir malîği gösteren Eşref Ḥalīl yazılı bir mühür vardır. Hatimeden sonra, 'Aziz Maḥmūd Hüdāi'nin şiirleri iki sayfa boyunca devam etmektedir.¹¹ [Resim 2.]

Görsel 2. Eserin hatimesinde istinsah kaydı ile bir mühür ve 'Aziz Maḥmūd Hüdāi'ye ait şiirlerin başlangıcı görülebilir.

'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūkāt

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T524, H. 1099 (M. 1687/1688), 174b.

Bu şiirlerin varlığı eserin tasavvuf ehline okunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Yazmanın hatimeyi takip eden son sayfasında ise, "On sekiz nesne âdemoğluna yoksulluk getirir" ifadesi ile fakirliğe yol açtığına inanılan on sekiz durum listelenmiş ve en sonda da bir ilaç karışımına ait olabilecek malzeme listesi sunulmuştur. Sayfada ayrıca okunamayan bir başka mühür vardır.¹²

Eserin Telifinin Tarih Aralığına Dair

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserini ne zaman yazdığına yönelik farklı görüşler mevcuttur. Kitabın en erken Edirne'nin Osmanlılarca fethinden sonra, en geç İstanbul'un fethinden önce yazılmış olması gerektiği en

¹¹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūkāt, 174b-175a.

¹² Bu on sekiz olgu arasında besmesiz işe başlamak, ekme kırıntılarına basmak, soğan ve sarımsak kabuklarını yakmak, yürürken âlimlerin önüne geçmek, eşikte oturmak, yüzünü ekmele silmek, dilenciden ekmele satın almak gibi örnekler sıralanmıştır. 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūkāt, 176b.

yaygın görüştür.¹³ Bu görüşün nedeni eserde Edirne'nin Osmanlılarca fethedildiğinden bahsedilmesi¹⁴ ve İstanbul tasvirinin şehrin Bizans dönemini yansıtmasıdır.¹⁵ Cevdet Türkay, Franz Taeschner'in "Die geographische Literatur der Osmanen" başlıklı makalesinin Türkçe çevirisindeki mütercim notuna dayanarak eserin 1365-1370 yılları arasında yazıldığını bildirmiştir.¹⁶ Gottfried Hagen ise bu zaman aralığını dar bularak Adnan Adivar'ın eserin Edirne'nin fethinin ardından ancak Bursa hala başkent iken yazıldığı ifadesine dikkat çekmektedir.¹⁷ Adivar'ın bu çıkarımı mesnetsiz değildir çünkü 'Alī b. 'Abdurrahmān şehir için "... Bursa'dur ki şimdiki hâlde taht-ı dārü'l-mülk-ī Rüm'dur" ifadesini kullanmıştır.¹⁸ Aslında eserin tarihlendirmesini özellikle zorlaştıran husus 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın Edirne veya Bursa'daki herhangi bir önemli yapıdan söz etmemiş olmasıdır. Örneğin müellif, I. Bayezid (s. 1389-1402) döneminde Bursa'da 1399/1400'de inşası tamamlanan Ulu Cami'den veya Edirne'de 1436 yılında yapılan Muradiye Camii'nden ya da 1447'de inşa edilen Üç Şerefeli Cami'den birinden bahsetmiş olsaydı tarihlendirme aralığını daha ileriye taşımak mümkün olabilirdi. Bir diğer dikkat çekici nokta da müellifin Sultan Bayezid'in 1402'de Timur'a yenilmesinin ardından Bursa'nın yağmalanmasından veya Fetret Devri'nde I. Bayezid'in oğullarının giriştiği taht kavgalarından söz etmemesidir.¹⁹ Bursa için bu spesifik bahislerin olmaması eserin 1402 öncesinde yazılmış olabileceğini de göz önüne almamızı gerektirebilir. Başka bir deyişle eğer dar bir tarih aralığı söz konusu olacaksa bu aralığın Ulu Cami'nin inşasına (1399/1400) veya Fetret Devri başlangıcına kadar ötelenmesi olasıdır.²⁰ Öte yandan, ne Edirne ne de Bursa için payitaht ifadesinin kullanılmaması da ilginçtir ve belki de başkent konusunda bir ikircikliliğe, bir geçiş dönemine işaret ediyor olabilir.²¹ Sonuç olarak eserin telif tarihi ile ilgili verilebilecek en geniş tarih aralığı için başlangıcı (*terminus a quo*) Osmanlıların Edirne'yi fethi (ki bunun için de kaynaklarda farklı tarihler mevcuttur), bitişi (*terminus ante quem*) de İstanbul'un Bizans şehri gibi tasvir edilmesi nedeniyle İstanbul'un fethinin öncesine sınırlamak mantıklı gözükmektedir.

¹³ Kut, 'Acâyibü'l-Mahlūkāt ve Garâyibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Tıpkıbasım) adlı kitaba giriş, 12-13; Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", Daniş, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı," Coşkun, "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve Acâibü'l-Mahlūkāt Janrı," 278. Eserin telif için genelde 1362-1453 zaman aralığı işaret edilmiştir ancak Edirne'nin fethinin tarihi konusunda 1361'den 1369 tarihine uzanan farklı görüşler olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda bkz. M. Tayyip Gökbilgin ve Semavi Eyice, "Edirne," *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.10 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 425-442.

¹⁴ Edirne için kullanılan ifade tam olarak şöyledir: "Ve şimdiki hâlde taht bu memleketdür ve bu kadimde küçürek şehrimiş. Bu ki Edirne dirler çün kim feth olmuş, 'imâretleri artmış ve dārü'l-mülk olmuş. Gayetde ni'metlü şehirdür ve her narh ucuz olur ve mesâcid ve hâmmâmlar ve esvâk yapılmışdır." 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acâibü'l-Mahlūkāt, 138a.

¹⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acâibü'l-Mahlūkāt, 136a-137a.

¹⁶ Franz Taeschner'in makalesini Türkçe'ye çeviren Hâmid Sa'dî tercümesine düştüğü dipnotta Taeschner'in eseri Almanca makalesinin yayınlanmasının ardından incelediğini ve eserin telifinin Edirne'nin yeni payitaht olduğu zamana tekabül eden 1365-70 yılları arasında olduğunu düşündüğünü iletmiştir. Cevdet Türkay da bu nota dayanarak aynı tarih aralığını işaret etmiştir. Günay Kut da bu mütercim notunun farkındadır ancak en eski telif olasılığı için Edirne'nin fetih tarihi olduğunu düşündüğü 1362'yi işaret etmiştir. Franz Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya," çev. Hâmid Sa'dî, *Türkiyat Mecmû'ası* 2 (1926), 275, not. 2. Taeschner'in Almanca makalesi için bkz. Franz Taeschner, "Die geographische Literatur der Osmanen," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 77 (1923), 31-88; Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, 7-8; Kut, 'Acâyibü'l-Mahlūkāt ve Garâyibü'l-Mevcûdât (İnceleme-Tıpkıbasım) adlı kitaba giriş, 12.

¹⁷ Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İş Başında: Katib Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası* (Almanca orijinal adı: *Ein Osmanischer Geograph bei der Arbeit: Entstehung und Gedankenwelt von Katib Çelebis Ğihannüma*), çev. Hilal Görgün (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 103, not. 44. Adnan Adivar'ın söz konusu eseri için bkz. Abdülhak Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, haz. Aykut Kazancıgil ve Sevim Tekeli (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 29.

¹⁸ "... ve bu memlekete Evcât-ı 'Oşmân ili dirler ve kal'alarının birisi Bursa'dur ki şimdiki hâlde taht-ı dārü'l-mülk-ī Rüm'dur. Ve mu'azzam 'imâretleri var ve bazarları ârâste ve sarâyları ve hâmmâmları ve kârbân-sarâyları ve 'âlî mescidleri ve medreseleri ve envâ'î kumâşları ve muhterife bu şehirde var." 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acâibü'l-Mahlūkāt, 136b.

¹⁹ Bu dönemde Şehzade Emir Süleyman Çelebi devlet hazinesini ve evrağını alarak Edirne'yi başkent ilan etmiş, sonrasında da Musa Çelebi ve Mehmed Çelebi tarafından muhalefetle karşılaşmıştır. 1413'de Mehmet Çelebi (s. 1413-21) Edirne'yi ele geçirerek bu siyasi istikrarsızlık dönemine son vermiştir. Konuyla ilgili bkz. Dimitris Kastritsis, *The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13* (Leiden, Boston: Brill, 2007).

²⁰ Bursa ve Edirne için bkz. Yunus Uğur, "Bursa," *Encyclopedia of the Ottoman Empire* (New York, NY: Facts on File, 2009), 105-106; Uğur, "Edirne," *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 195.

²¹ Bu konudaki görüşlerini benimle paylaşan Hüseyin Cahit Sarıkaya ve Yunus Uğur'a teşekkür ederim.

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın Mistik Deneyimine Dair

Eserin telif aralığını zorlaştıran bir başka neden de müellifin kimliğinin belirsiz olması ve eserin herhangi bir sultana veya hamiye sunulmamış olmasıdır. “*Hāzā Kitābu 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt*” (1b) ibaresiyle başlayan mukaddimede, kendini kitabın müellifi olarak tanıtan 'Alī b. 'Abdurrahmān, yazdıklarını “*haberlerün ğarāibinden, faşillarun 'acāibinden*” ve *Taberi Tarihi* gibi tarih kitaplarından derlediğini ve adını '*Acāibü'l-Maḥlūḳāt* koyduğunu bildirir.²² Ayrıca Mesudi (ö.956) ve Cahiz (ö. 869) gibi Müslüman âlimlere, yer yer de yazar ismi vermeden *Kitābü'l-Memālīk*, *Kitābü'l-'Acāib*, *Kitābü'l-Ġarāib* gibi eserlere atıfta bulunur.

'Alī b. 'Abdurrahmān eserine başından geçen olağanüstü bir olayı aktararak başlar:

Ben kim 'Alī bin 'Abdurrahmān'um. Qadir gecesine uğradum. Altmış yaşumda idüm. Oğlum seksen yaşında idi; önümde öldi. Beyān ol vaqt ki qadir gecesine uğradum, Allāh Te'ālā'dan iki dilek diledüm: Benüm cānum qabz eyleye; kırk yıl yirde yatam, kırk yıl içinde uçmakları ve tamuları görem. Allāh Te'ālā hācetümi qabül kıldı. Bir bāğa girdüm. Yatdum ki uyuyam. Allāh Te'ālā cānum qabz eylemiş, andan soñra girü emr-i ilāhī irişdi; cānum gövdeme girdi. Turdum, evime geldüm. Benüm oğlum ki adı Muḥammed idi o da oturur. Qocacık olmuş. İlerü vardum, selām virdüm. Selāmum aldı. Ben eyitdüm kim: “Ben 'Alī bin 'Abdurrahmān.” didi[m]. Ol qoca eyitdi: “Delü misin? 'Alī bin 'Abdurrahmān benüm atamdur. Kırk yıldur öleli.” Ben eyitdüm: “Sen Muḥammed degül misin?” didüm. Eyitdi: “Olam, evet. Neden bilelüm ki sen 'Alī bin 'Abdurrahmān'sın?” Ben eyitdüm: “İşte falān yirde küpcükle māl gömdüm. Çıkarun tā kim bilesiz kim ben 'Alī bin 'Abdurrahmān'um.” Vardılar, ol didiğüm yirde ol mal[ı] buldılar. Bildiler kim ben 'Alī bin 'Abdurrahmān'um. Yedi gündən soñra oğlum öldi. Seksen yaşında idi; ben altmış yaşumda. Oğlumı kendü elümle gömdüm. Andan sonra yüz yigirm[i] yıl 'ömür sürdüm. Seyāḥat itdüm. Bu 'acāib ğarāib esmāy derc eyledüm. Kimin gördüm, kimin tevāriḥden çıkardum.²³

Bu anlatıya göre 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın ölüm sonrasında cennet ve cehennem katlarını görmek amacıyla ettiği dua Kadir Gecesi'ne denk geldiği için kabul olmuştur. İslam geleneğinde Kur'an-ı Kerim'in indirildiği gece olarak bilinen ve birçok fazilete sahip olan Kadir Gecesi'nin takvimde tam olarak hangi güne denk geldiği bilinmemektedir, ancak 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın “Kadir gecesine uğradum” ifadesi, duasının ruhani ve kozmik bir tevafuka denk geldiği imasını taşımaktadır. Cennet ve cehennemleri gördüğünü iddia eden ifadesi de Hz. Muhammed'in miraç hadisesini ve mutasavvıflara atfedilen mistik yükseliş anlatılarını akla getirmektedir.²⁴ 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın durumundaki mistik yükseliş ise sadece ruhanidir zira anlattığına göre ruhu birçok âlemi gezip görse de bedeni kırk yıl boyunca yerin altında kalmıştır. Tekrar dirilmesinin ardından eve dönüp oğlunu karşısında babasının olduğuna inandırması için bahçedeki altınların yerini göstermesi gerekmiştir. Ne var ki bu kavuşma uzun sürmez ve kısa bir süre sonra oğlunu kaybederek onu kendi elleriyle gömmek durumunda kalır.²⁵ Müellifin olağanüstü hikâyesi burada bitmez. Yüz yirmi sene daha yaşadığını, bu süre içerisinde seyahat ettiğini ve gördükleriyle okuduklarını derleyerek “acāib ğarāib esmā” olarak nitelendirdiği eserini kaleme aldığını iddia eder. Yani derleme olarak tanıttığı eserinin kendi seyahatlerinden edindiği gözlemleri de barındırdığını öne sürmektedir.

²² 'Alī b. 'Abdurrahmān, '*Acāibü'l-Maḥlūḳāt*, 1b-2a.

²³ 'Alī b. 'Abdurrahmān, '*Acāibü'l-Maḥlūḳāt*, 2b-3a.

²⁴ Tasavvuf literatüründeki miraç anlatıları için bkz. Ayşe Taşkent, “Tasavvuf ve Felsefe Literatüründe Miraç ve Miraçtan İlham Alan Anlatılar,” *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları: Edebiyatta, Müzikte ve Resimli Elyazmalarında Miraç ve İslamın Üç Kutsal Şehri 1* içinde, haz. Ayşe Taşkent ve Nicole Kançal-Ferrari (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021), 171-179.

²⁵ Bir anlığına bu hikâyeye inanılırsa, 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın göksel yolculuğuna çıktığında altmış yaşında olduğunu varsaymak gerekecektir, çünkü oğluyla karşılaştığında seksen yaşında olduğunu belirtmiştir. Bu da onun mistik deneyiminin oğlu kırk yaşındayken meydana geldiğini ve oğlunun o yirmi yaşındayken dünyaya geldiğini ima eder.

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserine bu olağanüstü maceradan bahsederek başlaması muhtemelen müellifin kendisini okuyucunun gözünde güvenilir bir bilgi kaynağı olarak gösterme amacı taşımaktadır. Başka bir deyişle müellif bu olağanüstü hikâye aracılığıyla kendisini hem en sıradışı duaları bile kabul olan bir Müslüman hem birçok kaynağa erişebilen bir okuryazar hem de kozmik ve coğrafi sınırları aşan bir seyyah olarak tanıtmaktadır. Ne var ki eser boyunca kendisinin bu iddialı sözlerini destekleyecek ne uhrevi ne de dünyevi herhangi bir seyahatin izine rastlanır. Her ne kadar eserde Osmanlı coğrafyasına dâhil olmuş Edirne ve Bursa gibi şehirler hakkında bazı ifadeler olsa da bu bilgiler oldukça kısıtlıdır ve doğrudan bir seyahat sonucu elde edilmiş izlenimi vermezler.

Eserin Qazvīnī'nin 'Acāibü'l-Maḥlūqāt'ıyla İlişisine Dair

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūqāt'ı, genel hatlarıyla başta Qazvīnī'nin kozmografyası olmak üzere çeşitli kaynaklardan derlenmiş bir çalışma olduğu izlenimini vermektedir.²⁶ Burada göz önünde tutulması gereken en önemli nokta hem Qazvīnī'nin hem de 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserlerinin müellif nüshaları elde olmadığı için ikisinin içerik karşılaştırmasından elde edilecek analizlerin sınırlı kalacağıdır. Ayrıca Qazvīnī'nin eserinin Arapça ve Farsça nüshaları arasında da farklılıklar olduğu, 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın hangi Qazvīnī versiyonundan ve nüshasından yararlandığının bilinmediğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Qazvīnī'nin eserinin günümüze ulaşan en kapsamlı ve en eski Arapça nüshası Münih'teki Bavyera Devlet Kütüphanesinde (Bayerische Staatsbibliothek) bulunmaktadır. Vasıt'ta kaleme alındığı için Vasıt nüshası olarak da bilinen H. 678/M. 1279-1280 tarihli yazma, Qazvīnī hayatta iken ve onun bilgisi dâhilinde yazılmıştır.²⁷ İlk dikkat çeken nokta bu nüshanın mukaddimesinde bulunan ve eserin başlığındaki kelimelerin ayrıntılı olarak açıklandığı dört kısımdan oluşan giriş bölümünün 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūqāt'ında bulunmamasıdır.²⁸ Eserin daha sonraki kısımlarının içeriği genel hatlarıyla 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserini anımsatsa da Münih nüshası çok daha kapsamlı ve ayrıntılıdır. Eserin Hermann Ethé tarafından yapılan Almanca tercümesiyle yapılan karşılaştırma da aynı izlenimi vermektedir.²⁹

Qazvīnī'nin izleğinde mukaddimededen sonra âlemi Ay üstü (*ulviyyāt*) ve Ay altı (*süfliyyāt*) olarak sınıflandırılmış iki ana bölüm vardır. Ay üstü kategorisinde göğün katları, gezegenler, takımyıldızlar, melekler, burçlar feleği, zaman ve takvimlere dair bilgiler verilirken Ay altı kapsamında dört unsur (*anāşır-ı erba'a*), meteorolojik olaylar, yeryüzünün bölgeleri, topoğrafik öğeler, insan toplulukları, hayvanlar, bitkiler, madenler gibi konular ayrı başlıklar altında ele alınır. 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eseri *ulviyyāt* konusunda Ethé çevirisiyle aynı izlekte olsa da *süfliyyāt* bölümündeki birçok konuya değinmemekte, *ulviyyāt* kısmından sonra yeryüzünü betimlemeye geçmekte, denizler ve adaların anlatıldığı kısımla 174b'de son bulmaktadır.³⁰ Yani Qazvīnī'nin

²⁶ Günay Kut da eseri Qazvīnī'nin izleğine uyan derleme bir eser olarak tanımlamıştır. Kut, "Acāibü'l-Maḥlūqāt," 316.

²⁷ Zakariyā Ibn-Muḥammad al Qazvīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, Münih, Bavyera Devlet Kütüphanesi (Bayerische Staatsbibliothek), Cod. Arab. 464, H. 678 (M. 1279/1280). Karin Rührdanz eserin daha erken tarihli (H. 659/M. 1260-61) Farsça bir versiyonu olduğuna dikkat çekmiştir. Bkz. Karin Rührdanz, "Zakariyyā' al-Qazvīnī on the Inhabitants of the Supralunar World," *The Intermediate Worlds of Angels: Islamic Representations of Celestial Beings in Transcultural Contexts* içinde, haz. Sara Kuehn, Stefan Leder ve Hans-Peter Pökel (Beirut: Ergon, 2019), 387-389.

²⁸ Qazvīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 2b-5b.

²⁹ Zakariya ben Muhammed ben Mahmūd el-Kazvīnī, *Kosmographie: Die Wunder der Schöpfung*, çev. Hermann Ethé (Leipzig: Fues, 1868). Ayrıca Alma Giese tarafından yapılan bir tercüme daha vardır. Bkz. *Die Wunder des Himmels und der Erde*, çev. Alma Giese (Münih: Goldmann, 1988). Eserin İtalyanca tercümesi için bkz. Zakariyyā' Ibn Muḥammad al-Qazvīnī, *Le Meraviglie del creato e le stranezze degli esseri*, çev. Francesca Bellino (Milano: Mondadori, 2008).

³⁰ 1-140. varak arasındaki bölümler, Eski Anadolu Türkçesi bağlamında eseri inceleyen dört yüksek lisans tez çalışması kapsamında transkribe edilmiştir. Bu makalede 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūqāt'ından yapılan alıntılar transkripsiyonu için hem sözü edilen tez çalışmalarından hem de orijinal yazma metinden (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T524) yararlanılmıştır ancak girişte de ifade edildiği üzere tezlerin birçok okuma ve yazım hatası içermesi sebebiyle transkripsiyon işleminde orijinal yazma esas alınmıştır. Söz konusu tezlere dair bkz. Osman Göl, "Alī bin Abdurrahman, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt (1-35. Varak)," (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008); Şerife Burcu Al, "Acāibü'l-Maḥlūqāt (35-70. Varak) Giriş, Metin, İnceleme, Dizin, Sözlük," (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010). Recai İnan, "Acā'ibü'l-Maḥlūqāt (71-105. Varak), Giriş, Transkripsiyon, İnceleme, Dizin, Sözlük," (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010); Maksut Yıldırım, "Acā'ibü'l-Maḥlūqāt (106-140. varak), Transkripsiyonlu Metin-Giriş-İnceleme-Dizin-Sözlük," (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010).

'Acāibü'l-Mahlūkāt'ının birçok nüshasında olduğu gibi hayvanlara, bitkilere, madenlere ve diğer konulara dair bölümler 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserinin günümüze ulaşan tek nüshasında yer almamıştır.

Bu bilgiler 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserini Kazvī'nin bir tercümesi olarak tanımlamanın zorluklarına işaret etmektedir. Aşağıdaki bölümlerde 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın metninin içeriği, bazı temalar üzerinden incelenecek ve eserde ifade edilen genel dünya görüşüne dair birtakım tespitlerde bulunulacaktır.

Kozmogoni: Her Şey Nasıl Başladı?

Başlığı 'Acāibü'l-Mahlūkāt yani yaratılmış olan şeylerin (veya yaratılmışların) şaşkıncılıkları anlamına gelen bir eserin yaratılıştan bahsetmemesi düşünülemez. 'Alī b. 'Abdurrahmān yaratılış bahsine, Kazvī'yi andıran bir anlatıyla başlar. Bu anlatı aşağıda görüleceği üzere, muhtemelen metne akıcılık kazandırmak için soru ve cevap şeklinde ele alınmıştır. Müellif bu tarzı diğer konuların anlatımında da tekrarlamıştır:

Suāl: Haber vir bize ki Tanrı Te'ālā bu cihānı kaç günde yaratdı? Cevāb budur ki: Tañrı Te'ālā bu cihānı altı günde yaratdı. Yekşenbe [pazar] gün yiri ve göği yaratdı. Düşenbe [pazartesi] gün Ay ve Güneş'i yaratdı. Seşenbe [salı] gün [3b] 'ālem-i cāneverlerin [canlıları] yaratdı: deñizlerdeki gibi ve yirde sākin olanlar gibi ve havāda uçanlar gibi. Çehārşenbe [çarşamba] gün deñizleri ve biñarları ve ağaçları yaratdı ve otları yirden bitürdi, cemī-i mahlūkātın rızıkların kısmet eyledi [...] Pencşenbe [perşembe] gün uçmağ [cennet], dağı uçmağ ehlin yaratdı; şamuyı [cehennem] dağı tamu ehlin yaratdı. Āzīne [cuma] gün Ādem'i ve Havvā'yı yaratdı ve hem o gün ferişterleri secdeye buyurdu, Ādem'e secde eylediler ve hem ol gün uçmağa girdi. Āzīne günü ertesi ya'nī şenbe gün [cumartesi] cümle cihānı yaratdı ve bezedi ve hiç melālet hāşıl olmadı.³¹

Alıntılanan bu pasajda açıkça görüldüğü üzere *Tevrat*'takine benzer bir şekilde evrenin altı günde yaratıldığından söz edilmektedir, ancak *Tevrat*'ta bu yaratım sürecinden sonra yaratıcının yedinci gün dinlendiğine dair bir ifade vardır.³² Burada hem bu pasajın son cümlesiyle yani Yahudiler için Tanrı'nın "dinlendiği" söylenen Cumartesi gününde tüm cihānı yarattı ifadesiyle hem de ardından alıntılanan Kaf Suresi 38. ayet³³ ile Yahudi geleneğindeki yaratılış anlatısına dolaylı bir eleştiri getirilmektedir. İslam inancına göre şüphesiz Tanrı'nın sonsuz bir kudreti vardır ve yedinci veya başka bir günde dinlenmeye ihtiyacı yoktur. Sonraki satırlarda ise Allah'ın her şeyi kademeli olarak yarattığı, isteseydi her şeyi bir saatte de yaratabileceği ama kullarına acele etmemeleri konusunda örnek olmak için bu şekilde yarattığı ifade edilmiştir. Kısacası tüm kademeli yaratılışın ilahi bir sınırlılıkla ilgisi olmadığı iddia edilmektedir. Sonrasında bu görüşü desteklemek için Hz. Muhammed'in bir hadisi alıntılanarak acele etmenin Tanrı buyruğu değil, şeytanın işi olduğu belirtilmiştir.³⁴ Metin boyunca ifade edilen bilgileri desteklemek adına ayet ve hadislerin yanı sıra İsrailiyat otoritelerinin, tanınmış Yunan ve Müslüman âlimlerin isimlerinin de zikredildiği görülmektedir.

İkinci soru yaratılışın nasıl başladığına ışık tutar: "Haber vir bize ki Tañrı Te'ālā evvel ne nesne yaratdı?" Verilen cevap evrenin oluşumu konusunda hem Kazvī'de hem de *Kıyasü'l-Enbiya* geleneğinde rastlanan bir anlatıdan izler taşır:³⁵

³¹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 2b-3a.

³² Evrenin altı günde yaratılışı için bkz. Yaratılış (Tekvin) 1: 1-27; Allah'ın 7. günde dinlenmesine dair bkz. Yaratılış (Tekvin) 2: 1-4.

³³ Kaf 38: "Gökleri ve yeri altı günde yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı."

³⁴ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 2b-3a.

³⁵ Bu geleneğin en önemli temsilcileri arasında Sa'lebi (ö. 1035), Nişābūrī (11. yüzyıl), Kışāi (12. yüzyıl) ve Rabgūzī (ö. 1311 civarı) sayılabilir.

Cevāb oldur ki: Tañrı Te'ālā evvel bir gevher yaratdı, yeşil zebcedden. Ol gevherün ululığın Tañrı bilür ancak andan Tañrı Te'ālā nazar eyledi. Ol gevher heybetinden eridi, su oldu. Andan soñra girü nazar eyledi suya. Su deprendi, mevc urdı. Ol mevcden buḥār oldu çün düttün havāya gitti, köpük su yüzine cem' oldu. Andan Tañrı Te'ālā ol havāya giden düttünden gökleri yaratdı. Yedi pāre kıldı, birbiri altında ḳodı. Her gök arasın beş yüz yıllık yol kıldı. Ol köpük ki su yüzine cem' oldu, yerleri yaratdı, yedi pāre kıldı, birbiri altında döşedi. Her birinün arasını beş yüz yıllık yol kıldı.³⁶

Ḳazvīnī, yaratılış hikāyesinin anlatırken *Tevrat*'ı referans göstererek Allah'ın önce bir cevher yarattığından, sonra da ona heybetle bakmasının ardından cevherin eriyerek ondan bir duman çıktığını ve ardından bir *rūsūb* (tortu) oluştuğunu; dumanla gökleri, tortuyla da yeri yarattığından bahseder.³⁷ *Kıyasü'l-Enbiya* örnekleri aralarında bazı farklılıklar olsa da Ḳazvīnī'deki versiyona benzer şekilde, cevherin suya dönüşmesinin ardından köpük, duman ve buhar gibi kısımlara ayrılarak dünya ve göklerin meydana geldiğinden söz eder.³⁸ 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserindeki versiyonda ise ilk yaratılan madde Sa'lebī'nin *Kıyasü'l-Enbiya*'sındaki gibi yeşil bir cevher olarak tanımlanmıştır. Allah'ın nazar eylediği cevher, onun bakışının heybetinden eriyerek su olur ve ona tekrar nazar eyleyince de deprenerek köpüklenir. Köpükten buhar olur, dumanı havaya karıştır; köpük su yüzüne toplanır. Allah havaya giden dumandan gökleri yaratarak yedi kısım (*pāre*) hâline getirir ve birbiri ardına yerleştirir. Su yüzünde toplanan köpükten de yerleri yedi kısım olacak şekilde yaratır ve birbirinin altına döşer.³⁹ Bu betimlemenin ardından Enbiya Suresi'nin 30. ayeti Arapça olarak alıntılanır. Türkçe meali şöyledir: "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi?" Kur'an'ın bazı ayetleriyle⁴⁰ de uyumlu olan bu yedi katmanlı yer ve gök imgesinin İslam literatüründe yedi gezegen ya da cennet ve cehennem yedi katı ile ilişkilendirildiği de bilinmektedir.⁴¹

Başka kaynaklarda da paralel anlatılara rastlanabilecek bu yaratılış resmi, tüm evrenin ilahi etki ile yoktan yaratılmış tek bir yapı taşından, tözden oluştuğunu ve onun Allah'ın bakışından korkarak erime refleksiyle katı hâlden sıvı hâle geçtiğini ifade etmektedir. Yani, Allah başka hiçbir şey yapmasına gerek kalmadan yaratılış sürecini başlatmakta, sonra olaylar zincirleme bir şekilde meydana gelmektedir. Şüphesiz bu sadece evrenin nasıl meydana geldiğine dair bir anlatı değildir. Yaratılışın ana maddesinin ilahi nazar karşısında korkarak erimesi motifi insanın da ilahi kudret karşısında hissetmesi gereken korku miktarına dair bir ipucu vermektedir.⁴²

Yukarıdaki kozmogonik anlatı ayrıca İslam tasavvufundaki "nur-ı Muhammediye" anlatısını akla getirmektedir. Söz konusu anlatıya göre Allah, Hz. Muhammed'in nurunu kendi nurundan yaratmış ve akabinde bütün yaratılmışlar o nurdan derece derece oluşmuştur. Bu kozmogonik anlatının zoomorfik tezahürleri ve yorumlarını da İslam geleneğinde takip etmek mümkündür. İslam tasavvurunda nur-ı Muhammedi kozmik bir yumurta içerisinde tavus kuşu motifiyle sembolize edilmiştir. Yaratılış ise muhtelif katmanlardan müteşekkil olarak belirli aşamaları takip eder. Nitekim evrenin yaratılışı tavus kuşu görünümündeki nur-ı Muhammedi'nin terlemesiyle gerçekleşir zira Hz. Peygamber, önüne koyulan haya aynasında Allah'ın kadir-i

³⁶ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 3a-3b.

³⁷ Qazvīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūkāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 5b; Kazvīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 15.

³⁸ Bu konuda örnek için bkz. Abū Ishāq Aḥmad ibn Muḥammad ibn İbrāhīm al-Tha'labī, 'Arā'is al-majālis fī qışaş al-anbiyā' or "Lives of the Prophets," çev. William M. Brinner (Leiden: Brill, 2002), 6-7. Bu tarz yaratılış anlatılarının diğer Osmanlı eserlerinde de olmasına dair bkz. Hatice Kelpetin Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslām Anlayışı ve Kaynakları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 172-173.

³⁹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 3a-3b.

⁴⁰ Örnek olarak şu ayetlere bakılabilir: Bakara 29; İsrā 44; Müminun 86; Talak 12; Mülk 3; Nuh 15; Nebe 12.

⁴¹ Diğer kültürlerde de izdüşümlerine rastlanan yedi katmanlı gök ve yer imgesine dair bkz. Damien Janos, "Qur'anic Cosmography in Its Historical Perspective: Some Notes on the Formation of a Religious Worldview," *Religion* 42 (2021), 219-221.

⁴² Bu konuda bkz. Feray Coşkun, "Heavens, World, and Human Beings in the Ottoman Cosmographies," *Living Bodies, Dead Bodies, and the Cosmos* içinde, haz. Chiara Ferella, Tanja Pommerening ve Ulrike Steinert (Tübingen: Mohr Siebeck, 2024) 404-410.

mutlaklığını temsilen cabbar sıfatının tecellisiyle karşılaşır. Bu karşılaşma onda yoğun bir korku ve utanma duygusu yaratarak terlemesine sebep olur. Ter burada yaratılışın özünü teşkil eder.⁴³ Bu minvalde, 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserinde bahsettiği yaratılan ilk maddenin Allah'ın hiddetli bakışı karşısındaki terlemesi ile nur-ı Muhammedî'nin terlemesi arasında bir paralellik kurulabilir.

Dünyanın Dengesi

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eseri dünyanın nasıl dengede durduğuna dair yine *Kıyasü'l-Enbiya* geleneğinde ve Kazvîni'nin bazı nüshalarında rastlanan bir anlatıya yer verir.⁴⁴ 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın aktardığına göre Allah bir meleği dünyayı taşıması için görevlendirir o da dünyayı omuzlarına alarak bir eliyle batıdan, diğeriyle doğudan olmak üzere taşımaya koyulur ancak ayakları havada kalır ve dengesini yitirir. Allah bu duruma çözüm olarak Firdevs Cenneti'nden önce yeşil bir yakut, sonra da yakutun sabitlenebilmesi adına onu üzerinde taşıması için kırk bin ayaklı bir öküz gönderir. Yakutu taşıyan öküzün boynuzları yedi kat yer ve yedi kat göğü aşar ve karanlıklardan geçerek arşın "sakf"ına (tavanına) değecek şekilde uzanır, ancak bu sefer de öküzün ayakları sabit değildir. Bunun üzerine Allah, bir kayayı onun ayaklarının altına koyar ve kayanın da altına girmesi için devasa bir balık yaratır.⁴⁵

Yaratılış hikâyesinde olduğu gibi burada somut ve canlı imgelerin eşlik ettiği bir anlatı görülür. Dünya'yı taşıyan melek, yeşil yakut, öküz ve balık şeması, Dünya'nın dengesinin sağlanmasını kademeli bir şekilde işleyen bir sürecin sonucu olduğunu göstermektedir. Yaratıcı, bu sürecin sonunda dengenin sağlanmasına yön veren, bir sorun çıkması durumunda çözümler üreten ve dengeyi tekrar sağlayan kudretli bir güç olarak betimlenmiştir. Tanrı'nın başlattığı bir sürecin ardından birbirini etkileyen bir olaylar zinciri söz konusudur ve bir şeyler yolunda gitmediğinde ilahi müdahale devreye girmektedir.

Gökler, Yerler ve Arasındakilere Dair

'Alī b. 'Abdurrahmān eserine yine bir soruyla devam eder: "Ḥaber vir bize kim Tañrı Te'ālā bu yedi at gögi yaratdı, adları nedür?" Cevap olarak da isimlerini sayar: "Beriyā, Ara, aydüm, Mā'ad, Rebāyıl, Ruiyā ve Ğureybā". Bazılarını da değerli madenlerle ilişkilendirir. Örneğin aydüm kırmızı yakuttandır, Rebāyıl kırmızı altındandır, Ruiyā sarı yakuttandır, sonuncusu yani Ğureybā ise diğerlerinden farklı olarak "nur"dandır.⁴⁶ Sorunun devamı gelir: "Ḥaber vir bize ki Tañrı Te'ālā yedi at yaratdı, anların aralıı ve alınlıı ne adardur?" Her yer katının kalınlıı ve aralıı bu tarz kozmografik eserlerde sık sık rastlanan neredeyse bir *topos* olarak görülebilecek beş yüz yıllık yol olarak tanımlandıktan⁴⁷ sonra sıra başka türlü sorulara gelir: "Ḥaber vir bize ki bu yedi yerlerün adları nedür?"; "Ḥaber vir bize ki uçmaq [cennet] ne yereddür ve adları nedür?"; "Ḥaber vir bize ki bu yedi amu [cehennem] ne yereddür ve anların adları nedür?"; "Ḥaber vir bize ki Zual feleinin [Satürn] ini [eni] ve alınlıı ne adardur?" 'Alī b. 'Abdurrahmān tüm bu soruları ardı ardına cevaplar. Yerlerin adlarını verir, cennetin göğün dördüncü katında yaratıldığını ifade eder ve birbiri altına konan sekiz cennetin

⁴³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uri Rubin, "Pre-Existence and Light—Aspects of the Concept of Nür Muhammad," *Israel Oriental Studies* 5 (1975), 62-119; Khalil Andani, "Metaphysics of Muhammad: Nur Muhammad from Ja'far al- Sadiq (d. 148/765) to Nasir al-Din al-Tusi (d. 672/1274)," *Journal of Sufi Studies* 8 (2019), 99-175; Martin van Bruinessen, "The Peacock in Sufi Cosmology and Popular Religion: Connections between Indonesia, South India, and the Middle East," *Epistemé* 15, no. 2 (2020), 177-219; Muhammed Bedreddin Kaymaz, "Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Mesnevilerde Muhammed, Ümmet ve Kolektivite," (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2024), 34-59.

⁴⁴ Örnekler için bkz. al-Tha'labî, 'Arā'is al-majālis fî qışaş al-anbiyā', 7-8; Kazvîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 297-298. Hikâyenin ayrıntılarının Kazvîni'nin 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt'ının bazı nüshalarında ve diğer kozmografik eserlerde nasıl farklılıklar gösterdiğine dair bkz. Coşkun, "Heavens, World, and Human Beings in the Ottoman Cosmographies," 410-415.

⁴⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 3b-4a.

⁴⁶ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 4b-5a. Göğün katlarının değerli madenlerle ilişkilendirilmesine kadim Mezopotamya geleneğinde de rastlanmaktadır. Bkz. Wayne Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography* (Winona Lake IN: Eisenbrauns, 1998), 3-19.

⁴⁷ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 5a.

isimlerini bildirir. Ardından da cehennemini yedi katını sayar. Zuhalefeğine dair de birçok ayrıntı ve rakam paylaşıldıktan sonra sorular son bulur.⁴⁸

Ardından *felek-i şevābit* (sabit yıldızlar küresi) veya *felekü'l-burūc* (burçlar kuşağı/zodyak) denilen kısma geçilir.⁴⁹ Bu bahiste dikkat çeken bir nokta vardır. Sabit yıldızlardan söz edilirken Kazvî'nin görüşlerine dayanılarak "Bu Kazvî'nin kavlidir ve ammâ *Kitāb-ı Meyāhic ve Menāhic*'de gelmişdir ki ..." denilerek başka bir kaynağa referans verilir.⁵⁰ Bu ifadeden, 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserini tamamen Kazvî'ye bağlı kalarak oluşturmadığı, başka kaynaklardan da aktarımlar yaptığı anlaşılmaktadır.

Yıldızlara dair verilen bilgilerin ardından, "Hulū'l-Ḳamer fī'l-burūcū'l-felek" başlığı altında burçların gezegenlerle ilişkisi ve özellikle Ay'ın gökyüzünde aldığı konuma göre neyi yapmanın olumlu neyi yapmanın olumsuz olacağına dair bilgiler sıralanır.⁵¹ Örneğin Zühre (Venüs), Sevr (Boğa) burcunda evindedir. Ay, bu burçta iken deniz ve kara yolculuğuna çıkmak, köle ve davar satın almak, bina inşa etmek, evlenmek, ağaç dikmek, ekin ekmek ve elçi göndermek iyiyken kan almak, bebeği süttten kesmek, ok atmak veya ava çıkmak için iyi bir zaman değildir. Cevza (İkizler) ise Utarid (Merkür)'in evidir. Ay bu burçtayken ilim öğrenmek, bir şeyler satın almak iyi; deniz seferine çıkmak, tırnak kesmek ise iyi değildir.⁵² Burada belirli eylemler için hangi zamanın uygun olacağı veya olmayacağı başka bir deyişle hangi günlerin uğurlu, hangilerininse uğursuz olduğuna dair bir bilgilendirme söz konusudur ve bu da akla kökenleri kadim Mezopotamya medeniyetlerine kadar giden *ihtiyārāt* ilmini (hemeroloji) getirir.⁵³ *ihtiyārāt* belli zaman dilimlerinin insanların eylemlerini veya olayların sonuçlarını etkileyebilecek için niteliklere sahip olduğundan hareketle bir işin yapılması için en uygun zamanın belirlenmesini hedefler. Bu bilgi sisteminde insanlara zamanın uğurlu ve uğursuz dilimlerini dikkate alarak belli eylemlere girişmeleri veya onlardan kaçınmaları salık verilir.⁵⁴

Eserde üstünde durulan konulardan birisi de Ay'ın 28 menzildir. Rivayet edilir ki Ay her gece bir evden geçer. Eğer ay 30 çekiyorsa 29. gece; 29 çekiyorsa 28. gece gözükmeyiz. Bu evlerin her gece 14'ü yukarıda 14'ü yer altında olur.⁵⁵ Bundan sonra Ay'ın menzilleri ile bağlantılı görülen *envā'*, yani yıldızların hareketleriyle hava ve iklimlerin durumunu ilişkilendiren ve astronominin kapsamına giren açıklamalar yapılır.⁵⁶ Buna göre, Arap geleneğinde 14 menzile *şāmī* (gece), diğer 14'üne ise *yūmnī* (gündüz) denir. Her ev 13 günde geçilir ve bu geçişe *nev'* denir. Bu dönemlerde gerçekleşen yağmur, soğuk, rüzgâr ve kar gibi hava olayları bu *nev'*lerle

⁴⁸ 'Alī b. 'Abdurrahmān, *'Acāibü'l-Mahlūkāt*, 5a-6a.

⁴⁹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, *'Acāibü'l-Mahlūkāt*, 6a-7a.

⁵⁰ 'Alī b. 'Abdurrahmān, *'Acāibü'l-Mahlūkāt*, 5b.

⁵¹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, *'Acāibü'l-Mahlūkāt*, 7b-10a

⁵² 'Alī b. 'Abdurrahmān, *'Acāibü'l-Mahlūkāt*, 8a-8b.

⁵³ Mezopotamya hemerolojisine dair genel bir değerlendirme için şu eserlere bakılabilir: Anthony Thomas Grafton ve Noel Mark Swerdlow, "Calendar Dates and Ominous Days in Ancient Historiography," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 51 (1998), 14-42; Selim Ferruh Adalı ve Ali Turan Görgü, *Bâbil Hemeroloji Serisi: Uğurlu, Uğursuz Günler Takvimi* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016); Alasdair Livingstone, "Babylonian Hemerologies and Menologies," *Books of Fate and Popular Culture in Early China: The Daybook Manuscripts of the Warring States, Qin, and Han* içinde, haz. Charles Sanft, Donald Harper ve Marc Kalinowski (Leiden: Brill, 2017), 408-436.

⁵⁴ Osmanlı takvimlerinde özellikle buna odaklanan ve *ihtiyārāt* adı verilen bölümler bulunmaktadır. Bu konuda şu eserlere bakılabilir: Gaye Danişan vd. "Osmanlı Takvimlerinde Doğa ve Zaman İlişkisi," *Tabiatın Tıbbı: Osmanlı'da Canlı Bilimleri* içinde, haz. Mustafa Yavuz (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 111-191; Gaye Danişan, "Osmanlı Takvimlerinin Analizinde Uygulanan Yöntemler ve Karşılaşılan Problemler Üzerine Bir Değerlendirme," *II. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, haz. Mehmet Cüneyt Kaya, Gürsel Aksoy ve Nihal Özdemir (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2023), 175-194; Gaye Danişan, "Osmanlı Tıp Tarihi Çalışmalarında Takvimlerin Kaynak Değeri Üzerine Tespitler (16. -17. Yüzyıl)," *Türk-İslam Tıp Tarihi Araştırmalarında Kaynaklar* içinde, haz. Elif Gültekin (Ankara: Türkiye Klinikleri, 2024), 47-52; Ahmet Tunç Şen, *Forgotten Experts: Astrologers, Science, and Authority in the Ottoman Empire 1450-1600* (Stanford: Stanford University Press, 2025), 48.

⁵⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān, *'Acāibü'l-Mahlūkāt*, 11b.

⁵⁶ Bu konuda bkz. Daniel Martin Varisco, "The Origin of the *Anwā'* in Arab Tradition," *Studia Islamica* 74 (1991), 5-28; Muharrem Çelebi, "Envā'," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 257-258. Ayrıca *envā'* ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Stephen P. Blake, *Astronomy and Astrology in the Islamic World* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), 24; Roser Puig Aguilar, "Anwā and Timekeeping (Miqāt) in Calendars and Almanacs of the Societies of Al-Andalus and the Far Maghrib," *Routledge Handbook on the Sciences in Islamicate Societies* içinde, haz. Sonja Brentjes (London ve New York: Routledge, 2022), 595-597; Petra G. Schmidl, "Islamic Folk Astronomy," *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy* içinde, haz. Clive L. N. Ruggles (New York: Springer, 2015), 1927-1934.

ilişkilidir.⁵⁷ Gece ve gündüz kategorisinde olan menzillerin takvimi açıklanıp doğaya ve insan hayatına dair etkileri sıralanır. Örneğin gece evrelerinin ilki olan *Şereṭayn*'da Güneş bu eve gelince gece ve gündüz eşitlenir. Bu evin doğuşu Rumi takvime göre 16 Nisan'dadır, batışı ise teşrinievvelin 8'indedir. *Nev*'i güzel geçer, hava güzel olur. İkincisi *Buṭayn*'dır. *Buṭayn*, nisanın son dan bir önceki gecesinde doğar, teşrinievvelin son dan bir önceki gecesinde batar. Batarken deniz dalgalanır, gemiler ilerleyemez, kartal ve kırlangıç gibi kuşlar sahillere gider, karıncalar ilerlemez. Bunun *nev*'inde yağmur yağarsa o yıl kıtlık olur, otlar kurur.⁵⁸

Bu gibi bilgiler hem gece hem de gündüz evreleri için verilmiştir.⁵⁹ Burada tüm bölümlerin ayrıntılarından bahsedilemese de gökyüzü konumlanmalarının yeryüzündeki yaşamın kalitesini, doğanın işleyişini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı ima edilmekte ve insanlara günlük hayatlarını organize edebilme ve geleceğe dair öngöründe bulunmalarına yardımcı olacak bilgiler sunulmaktadır.

Meleklerle Dair

Eserin sonraki kısmında yer alan melekler bahsinde (*f'l-melāike*) ise kozmik hiyerarşide olağanüstü bir görüntüye ve güce sahip melek tasvirleri yer alır. Bu kısımda, melekler İslami gelenekte olduğu gibi yemek, içmek, uyumak, isyan etmek gibi insani kusurlardan uzak ve sürekli Allah'a ibadet eden varlıklar olarak tanımlanır. İnsanların kapsamını bilemeyeceği kadar çeşitli suretlere sahiptirler.⁶⁰ Rivayet edilir ki âlemin her köşesinde, mutlaka ibadet eden bir melek vardır hatta her yağmur katresine bir melek "müvekkel"dir ve yeryüzüne inen her katre beraberinde bir meleği de indirir.⁶¹ Bazıları da dünyanın bütün denizleri göz çukurlarına dökülse dahi onları dolduramayacak kadar büyüktür hatta gemilerin meleklerin göz yaşında yolunu kaybedip suda boğuldukları bile söylenir.⁶² Yani melekler hem yeryüzünün her yerine bir yağmur damlasıyla inebilecek kadar görünmez ve hafif hem de göz çukurlarına tüm denizleri sığdıracabilecek kadar devasa büyüklüktedir.

Sonraki satırlarda arşı taşıyan dört melek ve diğer meleklerle dair betimlemeler yapılır. Bu betimlemeler *Ḳazvīnī*'nin Münih nüshasındaki kadar ayrıntılı değildir. Örneğin Harut ve Marut gibi bazı meleklerden hiç söz edilmemiştir.⁶³ Taberī'ye referansla 'Alī b. 'Abdurrahmān da arşın etrafında dört melek olduğundan bahseder ancak sadece üçünü betimler. Bunlardan biri insan suretlidir ve tüm insanlar için şefaet edip dilek diler. Öbürü öküz suretlidir, yırtıcı hayvanlar için rızık ister ve dua eder. Bir diğeri ise kerkes yani akbaba suretlidir ve kuşlar için dua edip rızık ister.⁶⁴ Burada *Ḳazvīnī*'nin eserine göre önemli bir fark göze çarpar. *Ḳazvīnī*'de öküz suretli melek, kendisi gibi büyükbaş hayvanlar için dua ederken yırtıcı hayvanlar için rızık isteyen aslandır.⁶⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserinde ise yırtıcı hayvanlara dua etme işi öküzündür ve aslanın bahsi hiç geçmez. Dört melek ifadesinin kullanılıp sadece üçünden söz edilmesi, aslanın bilerek atlanmadığını, müellifin yazarken veya müstensihnin eseri kopyalarken bir yanlışlık yaptığını, aslan yerine öküz yazdığı ihtimalini düşündürmektedir.

⁵⁷ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 12a.

⁵⁸ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 12a.

⁵⁹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 11b-15a.

⁶⁰ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 16a.

⁶¹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 16b.

⁶² 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 16b.

⁶³ *Ḳazvīnī*'deki meleklerin bir analizi için bkz. Von Hees, *Enzyklopädie als Spiegel des Weltbildes*, 254-333.

⁶⁴ "Cümle 'arş dört feriştedür. Birisi benîâdem şüretindedür. Dâim benîâdem için şefâ'at idüb dilek dilerler ve birisi öküz şüretindedür. Dâim yırtıcı cânâvarlar için rızık isterler ve du'â kılarlar ve birisi kerkes şüretindedür. Kuşlar için du'â idüb rızık dilerler." 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 16b-17a.

⁶⁵ *Kazvīnī*, *Die Wunder der Schöpfung*, 114-115.

Sonrasında baş melekler hakkında ilginç bilgiler verilir. Bunlardan ilki, meleklerin en büyüğü olan “Rūḥ”tur. Sürekli olarak Allah’ı tespih eden bu meleğin her nefes alışında başka melekler meydana gelir. Allah, onu gökleri ve yıldızları döndürmeye, bitki ve hayvanlar gibi diğer canlıları terbiye etmeye vekil kılmıştır. Göklerden ve yerlerden daha büyük olan bu melek devasa boyutlara sahiptir. Mesela bin yüzü, her yüzünde bin ağız, her ağzında Allah’ı yetmiş iki dil ile tespih eden bin dili vardır. Ayak izi yedi bin yıllık yoldur.⁶⁶ İkinci melek kıyamet günü sura üfleyecek olan İsrail,⁶⁷ üçüncüsü her kanadında yüz kanadı daha olan altı kanatlı vahiy meleği Cebrail,⁶⁸ dördüncüsü nuruyla yerleri ve gökleri yakmaya muktedir Mikâil⁶⁹ ve beşincisi ise insanların canını almakla görevli Azrail’dir.⁷⁰ Ayrıca Kiramen Kâtibin denilen iki melekten de bahsedilir. İnsanların sağ ve sol omuzunda oturan bu iki melek sevap ve günahları yazar. İnsanlar öldüğünde ise görevlerini tamamladıklarını söyleyip göğe çekilmek isterler. Allah, göklerin dolu olduğunu söyleyerek onların kıyamete kadar ölen kişinin kabrinde durmalarını emreder.⁷¹

Ay Altı Âleme Dair

Metinde meleklerin ardından Ay altı âlem kapsamına girecek konuların bahsine geçilir.⁷² Aristo geleneğine uygun bir şekilde anlatılan Ay altı âlemde dört unsur (*anāşır-ı erba’a*) yani ateş, hava, su ve toprak küreleri tasvir edilir. Toprak küre Dünya’nın kendisidir. Her unsurun genel özellikleri, Ay göğünün altında birbirlerine göre konumları tarif edilir.⁷³ Sonrasında rüzgârlar bahsine geçilir; yellerin canlıların bedenlerini güçlendirdiğinden, bulutları yürüttüğünden ve dört ana rüzgârdan söz edilir: Şimal, yani kuzey rüzgârı soğuk ve kurudur; güney yani cenub yelinden katıdır ancak bedeni güçlendirir, zihne kuvvet verir. Bir yerde şimal yeli esmezse hayvanların nesli eksilir. Cenub sıcak bir rüzgârdır; bu nedenle ekvator dan (*ḥaṭṭ-ı istivā*) gelir ve nemlidir; bedeni gevşetir ve bir vilayette çok eserse genellikle yağmur getirir. Saba rüzgârı gündüzün öncesinde eser ve hem karaya hem de denize erişir; uyku getirir ve rahatlık verir. Debur denilen dördüncü rüzgârsa, gündüzün sıcaklığında eser ve özellikleri sabanın tam tersidir.⁷⁴

Sonraki satırlarda buhar, bulut, yağmur ve şimşek gibi meteorolojik olaylar da Aristo geleneğine uyumludur. Örneğin buhar ve sisin Güneş’in su, deniz ve yeri ısıtması ile oluştuğu, rüzgârın etkisiyle yükselen sisin havaya; buharınsa güneşin etkisiyle damla hâline gelip yağmura dönüştüğü anlatılır. Buharın yerden gece çıkması durumunda bulut hâline geldiği ve hava çok soğuksa kar ve doluya dönüştüğü, bazen de yukarıda yağmur hâline geldiği ve aşağı inerken soğuktan donarak kar ve doluya dönüştüğü ifade edilir.⁷⁵

⁶⁶ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 17a-17b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-mahlūkāt wa-ğarā’ib al-mauğūdāt*, 32a. Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 115.

⁶⁷ Bu melek de devasa boyutlardadır. Dört kanadından birisi ile doğuya, diğeri ile batıya uzanmış, birisi ile göklerden yere erişmiş, biri ile de Allah’ın azametinden kendisini örtmüştür. Başı arş altında, iki ayağı ise yedinci yerin altındadır. ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 17b-18a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-mahlūkāt wa-ğarā’ib al-mauğūdāt*, 32b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 116.

⁶⁸ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 18a-18b. Cf. Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 117; Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-mahlūkāt wa-ğarā’ib al-mauğūdāt*, 33a.

⁶⁹ Mikâil o kadar büyüktür ki tüm yerleri ve varlığı onun ağzına bıraksalar, bir hardal tanesi kadar yer kaplar. ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 18b-19a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-mahlūkāt wa-ğarā’ib al-mauğūdāt*, 33b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 118.

⁷⁰ Azrail’in başı yedinci gökte, ayağı yedi kat yerin altındadır. Bir hadisten rivayetle, Azrail’in oturduğu yerden hangi iklime isterse ulaştığı, emir geldiğinde insanların canını aldığı anlatılır. ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 18b-19a. Cf. Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 120; Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-mahlūkāt wa-ğarā’ib al-mauğūdāt*, 33b.

⁷¹ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 19a-19b.

⁷² Bu yeni bölümün adı “*el-Bābūs-ş-şānī ve mā fihā mine’l-acāib ve’l-ğarāib*” yani “İkinci Bölüm ve Onun İçindeki ‘Acāib ve ‘Garāib”dir. ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 19b.

⁷³ Örneğin ateş küre sıcak ve kurudur. Ay göğünün altındadır ve havadan yukarıdadır. Hava küre sıcaktır, yaştır, ateşin altındadır ve sudan yukarıdadır. Su küre soğuktur, yaştır, hava küresinin altındadır ve toprağın üstündedir. Toprak soğuktur, kurudur, mekânı yerin merkezidir ve su kürenin altındadır. ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 20a-21a.

⁷⁴ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 21a-21b.

⁷⁵ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 22a-22b. Şimşek (*berk*), gök gürültüsü (*rağd*), yıldırım (*sā’ika*) gibi diğer fenomenlere dair bkz. ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘Acāibü’l-Mahlūkāt, 22b-23a. Aristo geleneğinde bu tarz doğa fenomenlerinin nasıl ele alındığına dair bkz. Paul Lettinck, *Aristotle’s Meteorology and its Reception in the Arab World* (Leiden: Brill, 1999). Ayrıca Aristo geleneği ile Osmanlı eserlerindeki doğa fenomenleri arasındaki

'Alī b. 'Abdurrahmān, sonraki sayfalarda yerin şekli konusundaki tartışmalara değinir. Yer kimilerine küre şeklinde, kimilerine göre yayvan (*mepsūt*), kalkan veya top şeklindedir. Bazılarına göre ise müdevver yani yuvarlaktır. 'Alī b. 'Abdurrahmān açıkça Dünya'nın yuvarlak olduğu görüşünü destekler. Konuyla ilgili olarak Halife Me'mūn (s. 813-833) dönemindeki kimi bilginlerin görüşleri aktarılır.⁷⁶ Başka bir alt başlıkta (*faşl fī'z-zelzele*) ise depremlerin nedenine dair bir açıklama verilir. Depremın yer altındaki suların kaynamasından ve dışarı çıkacak yol bulamayınca yeraltı sularının yeri "sıtmaya tutulmuş gibi titretmesi" ve döndürmesinden kaynaklandığı ifade edilir.⁷⁷ 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserinin *Dürr-i Mekkūn* gibi çokça istinsah edilmiş kozmografik eserlerde rastlanan depremi Kafdağı'yla⁷⁸ bağlantılı ilahi bir ceza olarak tasavvur eden anlatıya değinmemesi ilginçtir. Kazvī'nin de en azından bazı kopyalarında rastlanan bu anlatıya göre tüm dağların kökleri Kafdağı'na bağlıdır ve Allah bir yeri cezalandırmak istediğinde Kafdağı'ndan sorumlu meleğe depremin meydana gelmesini istediği yerin köklerini harekete geçirmesini emreder. Böylece o yerde deprem meydana gelir.⁷⁹ Burada depremin ilahi bir ceza olarak anlamlandırıldığı çok açıktır. Acaba 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın yararlandığı kaynaklarda bu anlatı yok mudur, ya da müellif bu anlatıyı eserine almamayı bilinçli olarak mı seçmiştir veyahut eseri kopyalayan müstensih bu anlatıyı bilerek mi yazmamıştır? Maalesef, eserin eldeki tek nüshası bu sorulara cevap verilmesine imkan tanımamaktadır.

Zamana, Aylara, Takvimlere ve Mevsimlere Dair

'Alī b. 'Abdurrahmān, Kazvī'den farklı olarak zamanla ilgili konulara (örneğin aylar, günler, takvimler ve mevsimlere) birinci kısımda değil,⁸⁰ üçüncü kısımda değinir. Bir alt başlık hâlinde ele alınan zaman, aylar, günler ve mevsimler⁸¹ kısmında, Allah'ın yarattığı birçok âlemden bahsedilirken, bir hadise referansla Dünya'nın Allah'ın on sekiz bin âleminden biri olduğu, onun inşa edilmesinin de yok edilmesinin de Allah katında bir hardal tanesi kadar küçük bir eylem olduğu söylenir. Dünya'nın yaşına dair de ilginç bir anekdot yer alır. Buna göre, Dünya'nın başlangıcından sonuna değin geçecek zaman elli bin yıldır. Bunun kaç yılının geçip kaçının kaldığı ise bilinmez. Başka bir görüşe göre de bu süre yedi bin yıldır ve Allah her bin yıl için sırasıyla, Âdem, Nuh, Hud, İbrahim, Musa, İsa ve son olarak da Muhammed Mustafa'yı göndermiştir. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ardından geçen her yüzyıl başında bir âlim gelmiş, dini tecdit etmiş ve parlatmıştır.⁸² Bir yandan Dünya'nın çok sayıdaki âlemden sadece biri olduğu ve onun var ya da yok olmasının ilahi düzen içerisinde önemli bir fark yaratmadığı söylenerek insanın evrende çok cüzi bir yer kapladığı ima edilmekte; öte yandan ruhani rehberler gönderilecek kadar önemsendiği anlatılmaktadır. Böylece, makrokozmosta fazla öneme sahip olmayan bir yer için bile ilahi bir planın olduğu ifade edilerek yaratıcının kudreti, lütfu ve merhametine dair okuyucuya bir fikir verilir.

Eser bundan sonra Hicri ve Rumi takvimlere odaklanır. Burada aylara, özel günlere ve mevsimlere yönelik

paralelliklere dair bir çalışma için bkz. Osman Süreyya Kocabaş, "Klasik Osmanlı Düşüncesinde Doğa Fenomenleri," (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018).

⁷⁶ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 26a-28b.

⁷⁷ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 30b-31a.

⁷⁸ Kafdağı, kaynaklarda *Bahr-ı Muhi'ti* yani dünyayı çevreleyen büyük bir okyanusu kuşatan kozmik bir dağ olarak tanımlanır. Kökenleri Hint-İran geleneğine kadar uzanan dağın Kuzey İran'daki efsanevi Elburz sıradağlarıyla da ilişkilendirildiği olmuştur. Zerdüşt geleneğinde Elburz, değerli taşlardan yapılmış ve tüm dağların yeraltında kökleriyle birbirine bağlandığı bir sistemin merkezinde yer alır. İslam geleneğinde de Kafdağı'nın yeşil veya mavi zümrülden olduğuna dair rivayetler vardır. Kafdağı hakkında bkz. Kürşat Demirci, "Kafdağı," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 144-145.

⁷⁹ Kazvī, *Die Wunder der Schöpfung*, 347-348; Ahmet Demirtaş, *Dürr-i Mekkūn* (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2010), 130, 135.

⁸⁰ Bu konular Kazvī'de meleklerden sonra birinci kısımda ele alınmaktadır. Bkz. Qazvī, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauūdāt*, 37b; Kazvī, *Die Wunder der Schöpfung*, 129-174.

⁸¹ Bölümün başlığı şöyledir: "el-Makāletü's-sālišetü fi'd-dünyā ve ahvālihā ve'd-dehri ve'z-zamāni ve'l-leyālī ve'l-eyyāmi ve fī-hā şülüşü [sic] ebvābin el-bābü'l-evvelü fi'd-dünyā ve ahvālihā." 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 31a.

⁸² 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 31a-32a

verilen bilgilerin Osmanlı takvimlerindeki “mevāsım” sütunlarını anımsattığını ifade etmek gerekir.⁸³ Hicri takvimdeki aylara ve özelliklerine dair bilgiler verilirken dinî açıdan önemli olayların sıralandığı görülür. Özellikle muharrem ayının 10. günü olan Aşûre’de bir durum oldukça dikkat çekicidir. Belirtildiğine göre bugünde Hz. Âdem’in tövbesi kabul olmuş, Hz. Nuh’un gemisi Cudi dağında karar kılmış, Hz. İbrahim ve Hz. Musa dünyaya gelmişlerdir. Hz. Eyüp’ün sağlığına kavuşması, Hz. Yusuf’un kuyudan kurtulması, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi gibi peygamberler tarihi açısından önemli olaylar hep bugünde meydana gelmiştir. Ardından gelen safer ayının ilk gününde Hz. Hüseyin’in şehit kesik başı Şam’a getirilmiş, 20’sinde Yezid’e iletilmiştir. 23’ünde ise hilafet Abbasilere geçmiştir.⁸⁴

Rebiyülevvel ayı hayırların kapısının açıldığı mübarek bir ay olarak tanımlanır. Bu ayda Hz. Muhammed doğmuş, 10’unda Mekke’den Medine’ye hicret eylemiş, 11’inde Hz. Hatice ile evlenmiştir. Rebiyülahir ayında beş vakit namaz farz kılınmıştır. Cemaziyellevvelde Hz. Ali doğmuş, cemaziyelahirde ise Hz. Muhammed’e ilk vahiy gelmiş ve Hz. Fatıma doğmuştur.⁸⁵ Receb ayının 17’sinde Hz. Muhammed miraca çıkmış, şaban ayının 16’sında kible Kudüs’ten Kâbe’ye çevrilmiştir.⁸⁶

Ramazan ayında ise birçok fazilet vardır. Bu ayda cennetlerin kapıları açılmakta, cehennemlerinki ise kapanmaktadır. Kutsal kitaplar hep bu ayda inmiştir. Örneğin, ayın 3’ünde *Suhuf* Hz. İbrahim’e, 7’sinde *Tevrat* Hz. Musa’ya, 16’sında *Zebur* Hz. Davud’a, 18’inde ise *İncil* Hz. İsa’ya inmiştir. Bu aydaki Kadir Gecesi’nde ise Kur’an nüzul etmiştir.⁸⁷ Şevval ayının ilk günü bayram olup rahmet günü (*yevmü’r-rahmet*) diye adlandırılır. Zilkade ayında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail Kâbe’yi inşa etmeye başlamışlardır. Yunus Peygamber de balığın karnından bu ayda dışarı çıkmıştır. Zilhicce ayında ise Kurban Bayramı kutlanır. Hz. Muhammed Hz. Ali’yi kardeşliğe bu ayda kabul etmiştir.⁸⁸

'Alī b. 'Abdurrahmān, daha sonra Rumi takvime dair bilgiler verir. Yalnız bu takvim Osmanlı İmparatorluğu’nda on dokuzuncu yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanan Rumi takvim ile karıştırılmamalıdır. Eserde sözü edilen takvim Süryani/Arami takvimidir ve verilen bilgiler Kazvîni’nin eserindeki kadar ayrıntılı olmasa da onun içeriğiyle paralellik gösterir. Bu takvimde Hristiyanlığa ait dinî günler doğadaki değişimlerle birlikte belirtilmiştir.⁸⁹ Örneğin ekim ayına tekabül eden teşrinievvel ayının ilk günü saba rüzgârının esmeye başladığı gündür.⁹⁰ Beşinci günse Hristiyanların Kamame Kilisesi Bayramı günüdür. Bugünde Hristiyanlar kilisedeki mumların göklerden gelen ateşle mucizevi bir şekilde yandığına inanırlar.⁹¹ 15’inde ise soğuklar gelir, yeller çok eser. Her kim bugünde ağaç keserse o ağaca güve düşmez ve çürümez.⁹² 18’inde Nil

⁸³ Gaye Danişan vd. “Osmanlı Takvimlerinde Doğa ve Zaman İlişkisi,” 111-191.

⁸⁴ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 33a-33b. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 40b; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 140.

⁸⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 33b-34a. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 40b; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 142.

⁸⁶ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 34a-34b. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 40b-41a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 143-145.

⁸⁷ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 34b-35a. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 41a-41b; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 145-148.

⁸⁸ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 35a-35b. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 41b-42a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 148-149. Hicri takvimdeki dinî açıdan önem arz eden günlere dair bkz. Kathy Black vd. *The Rhythms of Religious Ritual: The Yearly Cycles of Jews, Christians and Muslims* (Claremont CA: Claremont Press, 2018), 130-152.

⁸⁹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 36a-39b.

⁹⁰ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 36a. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 43a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 154.

⁹¹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 36a. Söz konusu yer Kudüs'te Hristiyanlığın en kutsal yeri kabul edilen Kutsal Kabir Kilisesi'dir. Mucizevi ateşin mumları yakması ifadesi Paskalya zamanı bu kilisede kutlanan Kutsal Ateş Bayramı'nı anımsatmaktadır. Eğer metinde bahsi edilen bayram Kutsal Ateş Bayramı ise 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın onu ekim ayına tarihlendirmesi oldukça ilginçtir ve belki de Hristiyanlık tarihinde bu bayramın tarihlendirilmesi ile ilgili farklı bir görüşün izlerini taşımaktadır. Benzer ifadeler hem Münih nüshası hem de Ethé çevirisinde bulunmaktadır. Cf. Qazwîni, *Kitāb 'Ağā'ib al-mahlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 43a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 154.

⁹² Ağaçlarla ilgili bu bilgi ayrıca teşrinisani, yani kasım ayının 13'ü için de verilmiştir. 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Mahlūkāt, 36b.

nehri çekilir; 31'inde devlüğe⁹³ kartal ve kırlangıç gibi kuşlar kıyı bölgelere gider; karıncalarsa yuvalarına yerleşir.⁹⁴ Teşrinisani (kasım) ayının 2'sinde yağmurlar başlar; 5'inde yer altındaki canlılar gizlenir; 7'sinde Şam'da zeytinler toplanır; bulutlar artar, denizde fırtınalar başlar. Sonraki günlerde denizlerde sular yükselir hatta 28'inde denizler iyice dalgalanır ve gemilerin seyri durur. 25'inde yemeği olmayan canlılar ölür.⁹⁵ Kânunuevvel (aralık)'in 17'si "Mîlād-ı ekber" olarak adlandırılır. 19'u ise en uzun gece ve en kısa gündüzdür. Bu ayın 17'si ve 19'u için söylenenler akla kış gün dönümünü getirir. Eser Gregoryen takvime uygun bir şekilde kânunuevvel'in 25'ini Hz. İsa'nın doğum günü olarak tanıtır.⁹⁶ Sonraki satırlarda kânunusani (ocak) ayı anlatılır. Bu ayın ilk günü için "yağmur günü" denmiştir ancak bununla neyin ima edildiği açık değildir. Buna karşılık Ethé çevirisinde "yağmur için dua edilir" ifadesi "yağmur günü"nün anlamına dair bir fikir verir. Yılın en karanlık zamanlarının ardından yılın en soğuk kırk günü olarak bilinen erba'ın (erba'ın Arapçada 40 demektir) 22 Ocak'ta bittiğine değinilir.⁹⁷

Şubat ise cemrelerin düşme ayıdır. Cemre düşmesi şubat ayının ortasından başlayarak martın ilk haftasına kadar üç safha hâlinde baharın gelişini haber veren bir doğa fenomenidir. Buna göre cemre sözü edilen zaman aralığında ilk olarak havayı, sonra sırasıyla suyu ve toprağı ısıtan; sudaki nemi artıran bir kuvvettir.⁹⁸ Esere göre ayın 7'sinde ilk cemre düşer, 13'ünde ağaçlara su yürür, 14'ünde ikinci cemre düşer, 15'inde kavun ve hıyar ekilir, vahşi hayvanlar doğurur, kırlangıçlar uçmaya başlar, gül ağacı dikilir. 21'inde ise üçüncü cemre düşer. 26 Şubat "evvel-i eyyâm-ı 'acûze" (kocakarı günlerinin başlangıcı) yani kocakarı soğuklarının ilk günüdür. Üçü şubatta, dördü martta olmak üzere toplamda yedi gündür.⁹⁹ 'Alî b. 'Abdurrahmân burada eyyâm-ı 'acûze ile ilgili Münih nüshasında ve Ethé çevirisinde olmayan folklorik bir anekdota yer verir. İnanışa göre Allah, Ad kavmini bugünde helak eylemiş ve geriye yalnızca bir kadın kalmıştır. O da her yıl bu günlerde Ad kavmini bir ağıt ile anmaktadır.¹⁰⁰ Başka bir rivayete göreyse, bu kadın bir "falcıdır"¹⁰¹ ve şubatın son günlerinde çok soğuk olacak diye kavmini uyarsa da dikkate alınmamıştır. Bunun üzerine kabiledaki çobanlar ve küçükbaş hayvanlar telef olmuştur. Bazılarına göre tabiatın işleyişi böyledir yani kışın sonuna doğru soğuk çok fazla olur ve hava bu aydan sonra ısınmaya başlar.¹⁰² Âzer, yani mart ayının ilk günlerinde çekirgeler çıkar, 17'sinde yılanlar gözlerini açar, 18'inde ise gece ve gündüz eşitlenir ve bugüne "Nevrûz-ı 'Acem" denmektedir.¹⁰³

Nisan ayının 11'i Hıristiyanların bayramıdır (Paskalya) ve bundan sonra baharın işaretleri birer birer kendini gösterir: 20'sinde yeller doğudan harekete geçer, kuşlar yavrular. 22'sinde güney yeli esmeye başlar

⁹³ Ethé çevirisinde 31'i değil ayın 30'u yazılmıştır. Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 154.

⁹⁴ 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 36a.

⁹⁵ 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 36a-36b. Cf. Qazwîni, *Kitâb 'Ağâ'ib al-mahlûqât wa-ğarâ'ib al-mauğûdât*, 43a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 154.

⁹⁶ 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 37a. Cf. Qazwîni, *Kitâb 'Ağâ'ib al-mahlûqât wa-ğarâ'ib al-mauğûdât*, 43a-43b; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 155.

⁹⁷ 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 37a. Cf. Qazwîni, *Kitâb 'Ağâ'ib al-mahlûqât wa-ğarâ'ib al-mauğûdât*, 43b; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 155-156.

⁹⁸ Cemre düşmesiyle ilgili bkz. Zehra Hamarat, "Cemre Düşmesiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2* (2012), 165-200; Ergün Veren, *Kocakarı Soğuklarından Zemheriye: Anadolu Halk Takvimi* (İstanbul: Doğan Egmont, 2019), 178.

⁹⁹ 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 37a-37b; Qazwîni, *Kitâb 'Ağâ'ib al-mahlûqât wa-ğarâ'ib al-mauğûdât*, 43b-44a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 156-157.

¹⁰⁰ Metinde "sağı sağurdu" ifadesi kullanılmaktadır. Sagu eski Türk geleneklerinde ölünün ardından öleni övmek veya anmak için cenaze törenlerinde söylenen bir şiir türüdür.

¹⁰¹ Burada falcı kelimesi geleceği bilen kâhin anlamında kullanılmıştır.

¹⁰² 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 37b-38a. Daha ayrıntılı folklorik ayrıntılar için bkz. Abdülkadir Özcan, "Berdü'l-Acûz," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 485-486.

¹⁰³ 'Alî b. 'Abdurrahmân, *'Acâibü'l-Mahlûkât*, 38a. Cf. Qazwîni, *Kitâb 'Ağâ'ib al-mahlûqât wa-ğarâ'ib al-mauğûdât*, 44a; Kazwîni, *Die Wunder der Schöpfung*, 158.

ve ırmaklar taşar. 28'inde ağaçlar çiçek açar, bademler olgunlaşır.¹⁰⁴

Āyār, yani mayıs ayının 15'i gül bayramıdır (*Ṭdü'l-verd*), 16'sında saba yeli esmeye başlar, 24'ünde salgın hastalıklar son bulur. Bundan sonra denize girmek için uygun bir zamandır. Ekinler büyür, kuzey yeli eser; Nil'in suyu artar ve debur yeli eser.¹⁰⁵

Haziran'ın 22'sinde kavun ve üzüm gibi meyveler çıkar, sahillerde sıcaklık oldukça artar. 25'i ise Hz. Yahya'nın doğum günüdür. Bu ay için bariz bir yanlışlık yapılmıştır ki o da 18 Haziran günü için doğanın ritmine aksi bir şekilde "ğāyet gecenün uzunluğu ve gündüzün kısalığıdır" ifadesinin kullanılmış olmasıdır.¹⁰⁶ Böyle bir ifade ne Kazvīnī'nin Münih nüshasında ne de Ethē çevirisinde bulunmaktadır. İkisinde de yaz gün dönümünün doğasına uygun olacak şekilde ifadeler vardır.¹⁰⁷ Söz konusu durum büyük ihtimalle bir çeviri ya da yazım hatasından kaynaklanmaktadır.

Temmuz ayı için ilginç bir ayrıntı göze çarpar. Ayın 5'inde *Şīrā* (Sirius) yıldızı doğduğu zaman gelecek yıl hangi ekinin hasadının iyi olacağını anlamak için bir ritüel yapılır. Yıldızın doğacağı gece, bir yere ekilen birbirinden farklı tahıllar yıldızın altına denk gelen bir konuma konulur. Ertesi gün, hangi tahıl yeşillenmişse gelecek yıl o tahılın hasadının bol olacağına inanılır.¹⁰⁸

Temmuzun ardından ağustos yerine eylül ayından bahsedilmiş ve eylülde sonra ağustos (*āb*) gelmiş gibi yazılmıştır. Kazvīnī'de ağustos ayı için listelenen günlerin özellikleri 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın eserinde eylül için sıralanmıştır.¹⁰⁹ Bu farklılık da Kazvīnī'nin güz ekinoksu için verdiği 18 Eylül tarihinin 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın metninde "18 Āb" (ağustos) olarak belirmesine yol açar.¹¹⁰ Bu basit hatalar müellifin veya müstensihnin dikkatsizliğine işaret ediyor olmalıdır, çünkü ardından gelen mevsimlerin anlatıldığı kısımda, günlerin ve gecelerin uzayıp kısalması mevsimler bazında doğru verilmiştir.

'Alī b. 'Abdurrahmān, takvimlerin ardından günler ve geceler kısmına (*f'l-eyyāmi ve'l-leyālī*) geçerek meydana gelen önemli olayları sıralar ve hangi günde neyin yapıp neyin yapılmaması gerektiğine dair önerilerde bulunur.¹¹¹ Günler kısmı cuma yani *āzīne* günü ile başlar. Bugün Âdem Peygamber'in yaratıldığı, cennete girdiği ve cennetten kovulduğu ve de tövbesinin kabul olduğu gündür. Kıyamet de bugün kopacaktır. Cumartesi günü Yahudilerin bayramı olarak tanımlanan *sebt* (şabat) günüdür ve onların inancına göre Tanrı bugünde dinlenmiştir. Yahudilerin bugünde işten sakınmalarının nedeni budur.¹¹² Haftanın ilk günü (*el-aḥad*), yani pazar günü Hıristiyanların bayramıdır. Allah bugünde mahlukatı ve yeri yaratmıştır. Bu sebeple bugünde bir şeylere başlamanın, inşa etmenin iyi olacağı belirtilir.¹¹³ İkinci gün (*el-işneyn*), ya da *düşenbe* (Pazartesi) günü mübarek bir gündür. Hz. Muhammed, perşembe günleri ile birlikte pazartesileri de oruç tutmuştur. Kendisi bugünde doğmuş, ilk vahyi almış, Mekke'den Medine'ye hicret etmiş ve dünyadan bugünde

¹⁰⁴ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 38a-38b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 44a-44b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 159.

¹⁰⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 38b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 44b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 159-160.

¹⁰⁶ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 38b.

¹⁰⁷ Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 44b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 160.

¹⁰⁸ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 39a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 44b-44a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 160-161.

¹⁰⁹ Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 161; 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 39b.

¹¹⁰ Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 162; 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 39b.

¹¹¹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 39b. Burada dikkat çeken bir nokta 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın Kazvīnī'nin Münih nüshası ve Ethē çevirisinde karşımıza çıkan Fars takvimi aylarından bahsetmemiş olmasıdır. Bkz. Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 46a-48b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 163-173.

¹¹² 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 40a-40b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 38b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 132-135.

¹¹³ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūqāt, 41a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūqāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt*, 39a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 135.

ayrılmıştır.¹¹⁴ Üçüncü gün (*eş-sülāse*), yani salı günü ise Allah’ın dağları ve zahmet veren her şeyi yarattığı bir gündür. “Ağır” olarak nitelenen bugün Kabil’in Habil’i öldürdüğü gündür. Hem zahmet veren şeylerin yaratıldığı hem de bu kanlı olayla ilişkilendirildiği için olsa gerek insana zahmet verecek şeylerin (örneğin kan almak, hacamat yapmak, nefsi ıslah etmek gibi) bugün yapılması uygun görülmüştür.¹¹⁵ Dördüncü gün (*el-erba’a*), yani *çehârşenbe* (çarşamba), ise hayrı az olan bir gündür. Irmaklar ve ağaçlar bugün yaratılmış ve Ad kavmi bugün cezalandırılmıştır.¹¹⁶ Beşinci gün (*el-ḥamīs*) olan *pençşenbe* (perşembe) hem mübarek hem de sefere çıkmak ve dilekte bulunmak için uygun bir gündür. Allah gökleri, melekleri, yırtıcı ve vahşi hayvanları bugünde yaratmıştır.¹¹⁷

Sonraki sayfalarda Ay ve Güneş takvimi karşılaştırılır. “Arab yılı Kamerîdir ya’nî görmektedir” ifadesiyle, Ay takviminin Ay hareketlerinin gözlemlenmesiyle oluşturulduğu açıklanır. Bu hesaba göre yıl 354 gündür. Bir ay otuz, öbür ay 29 çeker. Acem yılı ise Güneş’e göredir ve felek 365 gün ve çeyrek (*rub*) günde seyr eder.¹¹⁸

Ardından ikinci bölümün son kısmı olan mevsimlere geçilir. Bahar havanın güzel olduğu, tabiatın harekete geçtiği, ağaçların yapraklandığı, çiçeklerin açtığı, ırmakların taşıdığı, suyun bol aktığı, yeryüzünün yeşillenip dünyanın hayat bulduğu bir zaman olarak betimlenir.¹¹⁹

Yaz ise gecelerin kısa, gündüzlerin uzun, havanın çok sıcak olduğu, sahillerde mevsim rüzgârlarının esmeye başladığı, tahıl ve bitkilerin kuruduğu, ırmak ve çeşmelerde suyun azaldığı, hayvanların semizlenip insan bedeninin kuvvet bulduğu zaman olarak tanımlanır. Bu vakitte yayan yürümek, bir araya gelip toplanmak önerilmez; rahatlamak, uyumak ve dinlenmek daha iyidir.¹²⁰

Güz mevsimi içinse gecelerin uzadığı, günlerin kısaldığı, kuzey yelinin esmeye ve havaların bozmaya başladığı, suların soğuyup yeryüzünün karardığı anlatılır. Bu mevsimde otlar sararır, ağaçlar yapraklarını döker, meyveler olgunlaşır, sular azalır, ırmaklar kurur, böcekler yeraltında gizlenir, kuşlar sıcak yerlere göç eder ve halk kışa hazırlanır.¹²¹ Kış mevsimi ise uzun gecelerin ve kısa günlerin mevsimidir. En uzun geceye *yeldā* gecesi denir. Bu mevsimde, havalar soğur ve kapalı olur. Küçükbaş hayvanlar zayıflar,¹²² haşerat yeraltında gizlenir ve günden güne soğuk artar.¹²³

Metin mevsimlerden sonra (45a ve sonrası) denizler, adalar, şehirler ve ülkelerin coğrafi tasvirlerine odaklanır. Bu kısımda, ortaçağ Müslüman coğrafyacıların yazdığı eserlerin içeriğine oldukça benzer bir içerikle karşılaşılır. Onlardan belki de en önemli farkı ‘*acāib ġarāib*’ öğelerin eserde biraz daha fazla yer kaplamış olmasıdır. O dönemde bilinen dünyanın farklı bölgeleri, Mağrip’ten başlanarak şehir şehir, ülke

¹¹⁴ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 41a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 39a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 135.

¹¹⁵ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 41a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 39a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 134-135.

¹¹⁶ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 41a-41b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 39a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 135.

¹¹⁷ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 41b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 39a-39b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 135-136.

¹¹⁸ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 42a-42b.

¹¹⁹ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 42b-43b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 49a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 174-175.

¹²⁰ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 44a-44b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 49a; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 175-176.

¹²¹ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 44b. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 49a-49b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 176.

¹²² Metni transkribe eden Şerife Burcu Al, burayı “tavâr irak olmağa başlar” olarak okumuştur ancak bağlamda hayvanların uzak olmasını gerektirecek bir durum yoktur. Doğrusu kelimeyi “arık” diye okumak olmalıdır ki arık zayıf demektir ve hayvanların zayıflaması ima ediliyor olmalıdır. Al, “*Acāibü’l-Maḥlūqāt* (35-70. Varak),” 22.

¹²³ ‘Alī b. ‘Abdurrahmān, ‘*Acāibü’l-Maḥlūqāt*, 44b-45a. Cf. Qazwīnī, *Kitāb ‘Ağā’ib al-maḥlūqāt wa-ġarā’ib al-mauğūdāt*, 49b; Kazwīnī, *Die Wunder der Schöpfung*, 176-177.

ülke, bazen çok kısa ifadelerle geçiştirilerek bazen de araya tarihî, folklorik ve dinî menkıbeler eklenerek anlatılır. *Rub'-ı meskûnun* (Dünya'nın meskûn dörtte biri) ötesinde, muazzam genişlikte bir okyanus (*Baḥr-ı muḥîṭ*) uzanmaktadır. 'Alī b. 'Abdurrahmān'a göre bu okyanusun ortasına kimse varamaz. Orası aynı zamanda İblis'in tahtının da bulunduğu yerdir.¹²⁴ Eser boyunca anlatılan denizler, adalar, geniş etnik ve biyoçeşitliliğe sahip coğrafyalar, hibritimsi özelliklere sahip insan ve hayvan tasvirleri, okuyucu için görünenin ve günlük deneyimin ötesinde aslında ne kadar da ilginç ve bilinmezliklerle dolu bir dünyanın uzandığını düşündürme potansiyeli taşır. Özellikle İskenderiye, İstahr, Gize gibi antik kalıntılara sahip yerler gizemli yönleri ve tılsımlı yapılarıyla öne çıkar.¹²⁵ İstanbul'un (*Kostantiniyye*) ise onlardan aşağı kalır yanı yoktur. Türlü türlü 'acāib ve ḡarāib'e sahip şehirde çok ilginç mimari yapılar, kiliseler ve heykeller vardır.¹²⁶

Günay Kut eserdeki İstanbul tasvirinin İbnü'l-Verdî'ye atfedilen *Ḥarīdetü'l-'Acāib*'den alınmış olduğunu düşünmektedir.¹²⁷ Gerçekten de her iki eserdeki İstanbul tasviri benzerlik göstermektedir.¹²⁸ Son olarak dünya coğrafyasındaki birçok yerin kısa betimlemelerle anlatıldığı kısımdan sonra eser İstanbul yakınındaki *Cezīretü'd-Deyr*'in (Manastır veya Kilise Adası) tasviriyle son bulur. Bu adada suların altında kalan, ancak zaman zaman suların çekilmesiyle su yüzüne çıkan bir "deyr"den bahsedilir. Adanın ne zaman su yüzüne çıkacağını bilen halk o gün gelince adaya gidip dualar etmekte ve kurban kesmektedir. Gün sona erdiğinde sular yine yükselmekte ve ada bir sonraki yıla kadar sular altında kalmaktadır.¹²⁹

'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt'ının eldeki tek nüshası *Cezīretü'd-Deyr* bahsinin ardından gelen hatime kısmıyla sona erer. Genel hatlarıyla bu eserin çok daha geniş bir hacme ve konu yelpazesine sahip *Ḳazvīnī*'nin kozmografyasına göre daha kısa ve dar kapsamlı bir kozmografik metin olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, 'Alī bin 'Abdurrahmān tarafından telif edilmiş 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt adlı eser, günümüze ulaşan ve on yedinci yüzyılda istinsah edilmiş tek nüshası üzerinden genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Müellifin kimliğinin ve eserin telif tarihinin belirsizliğine dikkat çekilerek eldeki sınırlı veriler doğrultusunda telif tarihine dair olası zaman aralıkları tartışılmıştır. Ayrıca, 'Alī bin 'Abdurrahmān'ın kendisiyle ilgili aktardığı tek anekdot olan mistik deneyim iddiasının, müellif tarafından bir anlatı stratejisi olarak kurgulanmış olabileceği ifade edilmiştir.

'Alī bin 'Abdurrahmān'ın, *Ḳazvīnī*'nin 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt'ından yararlandığı açık olmakla birlikte eseri doğrudan *Ḳazvīnī*'nin bir tercümesi olarak nitelendirmek pek isabetli bir çıkarım olmayabilir. *Ḳazvīnī*'nin Münih Bavyera Kütüphanesinde bulunan en kapsamlı ve en eski Arapça nüshası ile Hermann Ethé tarafından yapılan Almanca çevirisi üzerinden gerçekleştirilen genel karşılaştırma, iki eser arasında izlek ve içerik bakımından önemli örtüşmeler bulunduğunu göstermektedir. Buna rağmen 'Alī bin 'Abdurrahmān'ın eserinde *Ḳazvīnī* nüshalarında yer alan bazı konu ve bölümlerin bulunmadığı, nadiren de olsa *Ḳazvīnī*'nin bazı görüşlerine katılmadığını ifade eden cümleler vardır.

Öte yandan bu tarz karşılaştırmalardan kapsamlı sonuçlara varılmasının önünde bazı engeller bulunduğu da göz önüne alınmalıdır. 'Alī bin 'Abdurrahmān'ın eserinde göze çarpan farklılıkların hem *Ḳazvīnī*'nin

¹²⁴ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 156a-157b.

¹²⁵ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 63a-67b.

¹²⁶ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 136a-137a.

¹²⁷ Kut, 'Acāyibü'l-Maḥlūḳāt ve Ḡarāyibü'l-Mevcūdāt (İnceleme-Tıpkıbasım), Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuri Arslan Koleksiyonu No.128'deki Nüshanın Tıpkıbasımına giriş, 12.

¹²⁸ *Ḥarīdetü'l-'Acāib*'deki İstanbul tasviri orta çağ İslam coğrafya geleneğinde şehir için yapılan en ayrıntılı tasvirlerden biridir. Bu konuda bkz. Franz Taeschner, "Der Bericht des arabischen Geographen Ibn al-Wardī über Konstantinopel," *Studies on al-Watwāt (d. 1318), ad-Dīmašqī (d. 1327), Ibn Al-Wardī (d. c. 1446) and Al-Bākuwī, (15 th. Century)* içinde, haz. Fuat Sezgin, Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert ve Eckhard Neubauer (Frankfurt: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994), 188-195.

¹²⁹ 'Alī b. 'Abdurrahmān, 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt, 174a.

'Acāibü'l-Maḥlūḳāt'ının Arapça ve Farsça nüshaları arasındaki farklardan hem de 'Alī bin 'Abdurrahmān'ın elimizde olmayan müellif nüshası ile günümüze ulaşan on yedinci yüzyılda istinsah edilmiş tek nüshasındaki muhtemel farklardan kaynaklanmış olabileceği de dikkate alınmalıdır.

Bu eserin yirmi birinci yüzyıl okuyucusu için belki de en dikkat çekici yönlerinden biri, bugün olağanüstü, kurmaca ya da irrasyonel olarak nitelendirilebilecek pek çok unsurun eserde bilimsel bir çerçeve içinde değerlendirilebilecek konu, bakış açısı ve açıklamalarla birlikte sunulmasıdır. Müellifin mistik yolculuğu, Ay tutulmasının etkileri, Dünya'yı taşıyan melek, öküz ve balık tasviri ile yer altında sıkışan buharın depremlere yol açtığına dair açıklamalar, aynı gerçeklik tasavvurunun farklı ve tamamlayıcı unsurları olarak bir arada yer almaktadır.

Eser, evreni heybet dolu bir bakışla yaratan, onu belirli bir sistem ve düzen çerçevesinde tasarlarken hiç yorulmayan, gerektiğinde onu korumak için önlemler alan ancak nihayetinde onu yok edecek olan bir yaratıcı imgesi çizmektedir. Eserin en belirgin yönlerinden biri, Ay üstü ve Ay altı dünya arasındaki bağı çeşitli örnekler üzerinden açıklamış olmasıdır. Buna göre göklerin seyri, burçların ve yıldızların hareketleri ile zamanın günlere ve aylara göre taşıdığı özellikler, insanlar üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bu etkilere dair verilen bilgiler, insanların yaşamlarını evrenin doğal döngülerine göre düzenlemeleri hâlinde en yüksek faydayı sağlayabileceklerine ya da en azından zarardan kaçınabilmelerinin mümkün olduğuna işaret etmektedir. Bu da doğrudan olmasa da doğayı kontrol etmek veya onu bazı açılardan manipüle etmek adına insana dolaylı bir hareket alanı tanımaktadır.

Bunun yanı sıra, evreni betimleyen pek çok anlatının dinî ve ahlaki mesajlar içerdiği de görülmektedir. Başka bir deyişle, insanların Allah'ın kudretinden korkmaları, ona boyun eğmeleri ve şeytanın ayartmalarına kapılarak nefsanî arzularına yenik düşmemeleri, acele etmemeleri, kibre kapılmamaları kozmik ölçekte meydana gelen olayların tasvirleri üzerinden anlatılmaktadır. Bununla birlikte, aylar ve günlerin betimlenmesi sırasında dinî figürlere ilişkin aktarılan anekdotlar, hem okuyucu için geçmişe dair bir hafıza ve anlam bağı kurma işlevi görmekte, hem de zamanın kozmik niteliğine ve döngüsellğine dair bir perspektif sunmaktadır. Kısaca 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt'ı okuyucularına "evrenin kısa bir tarihi"ni sunarken onun yapısı, katmanları, nitelikleri, sınırları, canlı ve cansız varlıklarına dair bilgilendirmekte, kendilerini bu imgelemde tarihsel ve mekansal olarak nereye konumlandırabileceklerine dair bir bakış açısı sağlamaktadır. Öte yandan müellifin okuyucuya aktardığı mistik deneyim, bu konumlandırmanın esnek yapısına dair bir fikir vermektedir. Öyle ki 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın bu kişisel hikâyesi içten edilen bir duanın kutsal bir ana denk gelmesiyle evrenin mistik sınırlarına erişmenin mümkün olduğunu ima etmektedir.

Bu makale kapsamında 'Alī b. 'Abdurrahmān'ın 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt'ı temel alınarak 'Acāibü'l-Maḥlūḳāt' geleneğine ait eserlerin çok yönlü ve çok katmanlı içerikleri ile olası işlevlerine dair bazı gözlemler paylaşılmıştır. Şüphesiz ki hem böyle bir içeriğe sahip olması hem de ilk Osmanlı coğrafya eseri olması nedeniyle bu eser akademik dünyada daha fazla ilgi görmeyi hak etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Feray Coşkun (Dr. Öğr. Üyesi)
Author Details	¹ Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye 0000-0003-4627-0236

Kaynakça | Bibliography

Birincil Kaynaklar

- Abū Ishāq Aḥmad ibn Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Tha'labī. 'Arā'is al-majālīs fī qiṣaṣ al-anbiyā' or "Lives of the Prophets". Çeviren William M. Brinner. Leiden: Brill, 2002.
- Alī bin 'Abdur-Rahmān. 'Acāibü'l-Maḥlūkāt. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T524, 1a-176b. Kopyalanma Tarihi H. 1099 (1687/1688).
- Anonim. Acāyibü'l-Maḥlūkāt ve Garāyibü'l-Mevcūdāt İnceleme-Tıpkıbasım, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuri Arlasez Koleksiyonu No.128'deki Nüshanın Tıpkıbasımı. Hazırlayan Günay Kut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012.
- Demirtaş, Ahmet. Dürr-i Mekkūn. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2010.
- Muḥammad b. Maḥmūd b. Aḥmad-e Tūsī. 'Acāibü'l-Maḥlūkāt ve Garāyibü'l-Mevcūdāt. Hazırlayan: Menuçehr Sotüde. Tehrān: Şirket-e Entesārāt-e 'Elmī ve Farhangī, 2003.
- Tevrat,, Yarattılış 1: 1-27; 2: 1-4: <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/yaratilis> [Erişim Tarihi, 7 Aralık 2024].
- Zakariya ben Muhammed ben Mahmūd el-Kazwīni. Kosmographie: Die Wunder der Schöpfung. Çeviren Hermann Ethé. Leipzig: Fues, 1868.
- Zakariyā ibn-Muḥammad al-Qazwīnī. Die Wunder des Himmels und der Erde. Çeviren Alma Giese. Münih: Goldmann, 1988.
- Zakariyyā' Ibn Muḥammad al-Qazwīnī. Le Meraviglie del creato e le stranezze degli esseri. Çeviren Francesca Bellino. Milano: Mondadori, 2008.
- Zakariyā Ibn-Muḥammad al-Qazwīnī. Kitāb 'Ağā'ib al-maḥlūkāt wa-ğarā'ib al-mauğūdāt. Münih, Bavyera Devlet Kütüphanesi (Baye-riche Staatsbibliothek), Cod. Arab. 464, 1b-212b. Kopyalanma tarihi H. 678 (1279/1280).

İkincil Kaynaklar

- Adalı, Selim Ferruh ve Ali Turan Görgü. Bâbil Hemeroloji Serisi: Uğurlu, Uğursuz Günler Takvimi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Adivar, Abdülhak Adnan. Osmanlı Türklerinde İlim. Hazırlayan Aykut Kazancıgil ve Sevim Tekeli. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Aguilar, Roser Puig. "Anwā and Timekeeping (Mīqāt) in Calendars and Almanacs of the Societies of Al-Andalus and the Far Maghrib." Routledge Handbook on the Sciences in Islamicate Societies, hazırlayan Sonja Brentjes içinde 595-607. London ve New York: Routledge, 2023.
- Ak, Mahmut. "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları." Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 2 (2004): 163-212.
- Al, Şerife Burcu. "Acāibü'l-Maḥlūkāt (35.-70. Varak)." Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Andani, Khalil. "Metaphysics of Muhammad: Nur Muhammad from Ja'far al- Sadiq (d.148/765) to Nasir al-Din al-Tusi (d. 672/1274)." Journal of Sufi Studies 8 (2019): 99-175.
- Arpağuş, Hatice Kelpetin. Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Berlekamp, Persis. Wonder, Image and Cosmos in Medieval Islam. New Haven ve London: Yale University, 2011.
- Black, Kathy, Bishop Kyrillos, Tamar Frankiel, Jonathan L. Friedmann, Hamid Mavani ve Jihad Turk. The Rhythms of Religious Ritual: The Yearly Cycles of Jews, Christians and Muslims. Claremont CA: Claremont Press, 2018.
- Blake, Stephen P. Astronomy and Astrology in the Islamic World. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016.

- Coşkun, Feray. "Heavens, World, and Human Beings in the Ottoman Cosmographies." *Living Bodies, Dead Bodies, and the Cosmos*, hazırlayan Chiara Ferella, Tanja Pommerening ve Ulrike Steinert içinde 399-422. Tübingen: Mohr Siebeck, 2024.
- Coşkun, Feray. "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve Acâibü'l-Mahlûkât Janrı." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 33, no. 17 (2019): 269-286.
- Çelebi, Muharrem. "Envâ." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 257-258. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Danış, İlhamî. "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 17 (2019): 9-40.
- Danışan, Gaye, Azize Fatma Çakır, Solmaz Ceren Özdemir, Nilgün Durusüt ve Barışcan Ersöz. "Osmanlı Takvimlerinde Doğa ve Zaman İlişkisi." *Tabiattan Tıbbâ: Osmanlı'da Canlı Bilimleri*, hazırlayan Mustafa Yavuz içinde 111-191. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Danışan, Gaye. "Osmanlı Takvimlerinin Analizinde Uygulanan Yöntemler ve Karşılaşılan Problemler Üzerine Bir Değerlendirme." *II. Uluslararası Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, hazırlayan Mehmet Cüneyt Kaya, Gürsel Aksoy ve Nihal Özdemir içinde 175-194. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Danışan, Gaye. "Osmanlı Tıp Tarihi Çalışmalarında Takvimlerin Kaynak Değeri Üzerine Tespitler (16.-17. Yüzyıl)." *Türk-İslam Tıp Tarihi Araştırmalarında Kaynaklar*, hazırlayan Elif Gültekin içinde 47-52. Ankara: Türkiye Klinikleri, 2024.
- Demirci, Kürşat. "Kafdağı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 144-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Gökbilgin, M. Tayyip ve Semavi Eyice. "Edirne." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 425-442. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Göl, Osman. "Alî bin Abdurrahman 'Acâibü'l-Mahlûkât (1-35. Varak)." Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Grafton, Anthony Thomas ve Noel Mark Swerdlow. "Calendar Dates and Ominous Days in Ancient Historiography." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 51 (1998): 14-42.
- Gümüşçü, Osman. "Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi." *Osmanlı 8*, hazırlayan Güler Eren içinde 334-343. Ankara: Semih Ofset, 1999.
- Hagen, Gottfried. "Some Considerations on the Study of Ottoman Geographical Writing." *Archivum Ottomanicum* 18 (2000): 183-193.
- Hagen, Gottfried. "Afterword: Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century." *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, hazırlayan Robert Dankoff içinde 215-256. Leiden: Brill, 2006.
- Hagen, Gottfried. *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İş Başında: Katib Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası* (Almanca orijinal adı: *Ein osmanischer Geograph bei der Arbeit: Entstehung und Gedankenwelt von Katib Çelebis Ğihannüma*). Çeviren Hilal Görgün. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Hamarat, Zehra. "Cemre Düşmesiyle İlgili İnanç ve Uygulamalar." *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2012): 165-200.
- Horowitz, Wayne. *Mesopotamian Cosmic Geography*. Winona Lake IN: Eisenbrauns, 1998.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz ve A. Hamdi Furat. *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*. Yayına hazırlayan Ekmeleddin İhsanoğlu. 2 cilt. İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2000.
- İnan, Recai. "Acâ'ibü'l-Mahlûkât (71.-105. Varak)." Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.
- İzgi, Cevat. "Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 160. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Janos, Damien. "Qur'anic Cosmography in Its Historical Perspective: Some Notes on the Formation of a Religious Worldview." *Religion* 42 (2012): 215-231.
- Karakaş Özür, Nazan. "Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim: Kozmografya, Astronomi ve Coğrafya." *Dört Öge* 16 (2019): 113-137.
- Kastritsis, Dimitris. *The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*. Leiden, Boston: Brill, 2007.
- Kaymaz, Muhammed Bedreddin. "Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Mesnevilerde Muhammed, Ümmet ve Kolektivite." Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2024.
- Kocabaş, Osman Süreyya. "Premodern Ottoman Perspectives on Natural Phenomena." *Routledge Handbook on the Sciences in Islamicate Societies*, hazırlayan Sonja Brentjes içinde 650-663. Londra ve New York: Routledge, 2022.
- Kocabaş, Osman Süreyya. "Klasik Osmanlı Düşüncesinde Doğa Fenomenleri." Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018.
- Kut, Günay. "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercüme Üzerine." *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler II: Türk Edebiyatı*. C. I, içinde 183-193. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Kut, Günay. "Acâibü'l-Mahlûkât." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 315-317. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Lettington, Paul. *Aristotle's Meteorology and its Reception in the Arab World*. Leiden: Brill, 1999.
- Lewick, Tadeusz. "al-Ķazwîni." *The Encyclopaedia of Islam, 2 nd edition*. 4: 865-867. Leiden: Brill, 1990.

- Livingstone, Alasdair. "Babylonian Hemerologies and Menologies." *Books of Fate and Popular Culture in Early China: The Daybook Manuscripts of the Warring States, Qin, and Han*, hazırlayan Charles Sanft, Donald Harper ve Marc Kalinowski içinde 408-436. Leiden: Brill, 2017.
- Moor, Bilha. *Illustrated Ottoman Cosmographies, c. 1550-1700*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2025.
- Özcan, Abdülkadir. "Berdü'l-Acûz." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 485-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Radtke, Bernd. "Die älteste islamische Kosmographie: Muḥammad Ṭūsīs 'Ağā'ib ul-maḥlūqāt." *Der Islam* 64 (1987): 278-288.
- Rubin, Uri. "Pre-Existence and Light—Aspects of the Concept of Nūr Muḥammad." *Israel Oriental Studies* 5 (1975): 62-119.
- Rührdanz, Karin. "Zakariyyā' al-Qazwīnī on the Inhabitants of the Supralunar World." *The Intermediate Worlds of Angels: Islamic Representations of Celestial Beings in Transcultural Contexts*, hazırlayan Sara Kuehn, Stefan Leder ve Hans-Peter Pökel içinde 385-402. Beirut: Ergon, 2019.
- Schmidl, Petra G. "Islamic Folk Astronomy." *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*, hazırlayan Clive L.N. Ruggles içinde 1927-1934. New York: Springer, 2015.
- Şeşen, Ramazan. "Osmanlılar'da Coğrafya." *Osmanlı* 8, hazırlayan Güler Eren içinde 321-325. Ankara: Semih Ofset, 1999.
- Taeschner, Franz. "Der Bericht des arabischen Geographen Ibn al-Wardī über Konstantinopel." *Studies on al-Watwāt (d. 1318), ad-Dimaşqī (d. 1327), Ibn Al-Wardī (d. c. 1446) and Al-Bākuwī, (15 th. Century)*, hazırlayan Fuat Sezgin, Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert ve Eckhard Neubauer içinde 188-195. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1994.
- Taeschner, Franz. "Die geographische Literatur der Osmanen." *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 77 (1923): 31-88.
- Taeschner, Franz. "Osmanlılarda Coğrafya." *Çeviren Hāmid Sa'dī. Türkiyat Mecmuası* 2 (1926): 271-314.
- Taşkent, Ayşe. "Tasavvuf ve Felsefe Literatüründe Miraç ve Miraçtan İlham Alan Anlatılar." *Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları: Edebiyatta, Müzikte ve Resimli Elyazmalarında Miraç ve İslamın Üç Kutsal Şehri 1*, hazırlayan Ayşe Taşkent ve Nicole Kançal-Ferrari içinde 171-179. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.
- Tunç, A. Şen. *Forgotten Experts: Astrologers, Science, and Authority in the Ottoman Empire 1450-1600*. Stanford: Stanford University Press, 2025.
- Türkay, Cevdet. *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1959.
- Uğur Yunus. "Bursa." *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. 105-106. New York, NY: Facts on File, 2009.
- Uğur Yunus. "Edirne." *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. 195. New York, NY: Facts on File, 2009.
- Van Bruinessen, Martin. "The Peacock in Sufi Cosmology and Popular Religion: Connections between Indonesia, South India, and the Middle East." *Epistémé* 15, no. 2 (2020): 177-219.
- Varisco, Daniel Martin. "The Origin of the Anwā' in Arab Tradition." *Studia Islamica* 74 (1991): 5-28.
- Veren, Ergün. *Kocakarı Soğuklarından Zemheriye: Anadolu Halk Takvimi*. İstanbul: Doğan Egmont, 2019.
- Von Hees, Syrinx. *Enzyklopädie als Spiegel des Weltbildes: Qazwīnīs Wunder der Schöpfung –eine Naturkunde des 13. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2002.
- Von Hees, Syrinx. "Al-Qazwīnī's 'Ajā'ib al-maḥlūqāt: An Encyclopaedia of Natural History?." *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, hazırlayan Gerhard Endress içinde 171-186. Leiden ve Boston: Brill, 2006.
- Von Hees, Syrinx. "The Astonishing: A Critique and Re-reading of 'Ağā'ib Literature." *Middle Eastern Literatures* 8, no. 2 (2005): 101-121.
- Yıldıran, Maksut. "Acā'ibü'l-Maḥlūqāt (106.-140. varak)." Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Zadeh, Travis. *Wonders and Rarities: The Marvelous Book that Traveled the World and Mapped the Cosmos*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2023.